

Државни музеј на Цетињу

(1896—1956)

Допринос Црне Горе у политичкој и културној историји Јужних Словена и данас се може врло лијепо видјети и из објеката изложених у Државном музеју на Цетињу, који довољно свједоче да се њена историска улога не може и не смије мјерити ни по броју њених квадратних километара, ни по броју њених становника.¹⁾ Она је за неколика вијека била збјег многобројним појединцима који су жељели слободу, а исто толико је била примјер разним поробљеним народима који су мислили о своме ослобођењу, због чега и пише један француски војни стручњак средином XIX вијека: »Не би могле петнаест или двадесет хиљада пушака, којима располагаше Црна Гора, довести у опасност Оттоманско царство, али ту је примјер што га је дао један народ од сто двадесет хиљада душа...«²⁾ На Црну Гору су често пута нападале добро наоружане непријатељске трупе, које су каткад имале више војника но сва земља становника,³⁾ па је та тешка и дуга борба за слободу и чинила, да је за неколика вијека у Црној Гори прираштај становништва био необично мали. Ово ће бити јасно када наведемо ове карактеристичне податке једног доброг познаваоца Црне Горе и њене прошлости: »Двије петине црногорског становништва гинуле су на бојном пољу, једна петина (умирала је) од рана добијених у борбама, а само мање од двије петине становника умирале су природном смрћу.«⁴⁾

Подаци о политичкој историји Црне Горе унеколико су познати и у неким дјелима прилично обрађени, док су подаци о њеној културној историји толико разбацани, да би било необично корисно за нашу науку када би се они прикупили и систематски обрадили.⁵⁾ Из њих би се, на примјер, видјело да је стара Зета дала словенским племенима на Балкану прве основе књижевно-

¹⁾ Нажалост, такво мјерило има и Редакција „Енциклопедије Југославије“, па добрим дијелом и неки чланови редакције „Историје народа Југославије“.

²⁾ „Записи“ књ. XVII, стр. 152 (одломак из дјела *Journal de la Cravière*).

³⁾ Упор. „Глас“ САН књ. CLXXXVII, 70—72, 81—82 и „Записи“

XXI, 208.

⁴⁾ Б. А. [Вальская, Путешествия Егора Петровича Ковалевского, Москва 1956, 208.

⁵⁾ Писац ових редака прибрао је велик број података за један такав рад.

сти легендом о зетском кнезу Владимиру (убијен 1016 г.) и жени му Косари, док наши научници рачунају да је Барски родослов »прво наше (мисли југословенско — Р. Д.) национално литерарно дело, односно да је Поп Дукљанин најстарији наш народни књижевник«. ⁶⁾ Каснији зетски односно црногорски владаоци и митрополити заузимају такође видно мјесто у нашој културној историји, јер се данас зна да је још 1252 године написана једна књига по наређењу зетскога митрополита Неофита, ⁷⁾ док је »први помен о једном чиновнику у зетској (државној) канцеларији из 1373 године«, када је једну повељу Ђурађа Балшића писао његов секретар («логотет») Витко, ⁸⁾ а за тога истог Балшића писана је једна књига у манастиру Горици, на острву Старчеву у Скадарском Језеру. ⁹⁾ Овакви свјетовни и духовни управљачи умјели су да чувају све што је везано за народни живот и његову прошлост, па су то предавали у аманет својим наследницима. То непроцењиво културно благо пренијели су Црнојевићи и црногорски митрополити на Цетиње, када је, под притиском надмоћних турских снага, Иван Црнојевић морао напустити своју стару престоницу Жабљак, а зетски митрополит своју резиденцију на острву Врањини, у Скадарском језеру. Тако већ у једноме уговору из 1482 године о разграничењу између Ивана Црнојевића и Млечића изрично стоји, да је један примјерак оставио Иван Црнојевић »у његову канцеларију на Цетиње«, ¹⁰⁾ те су се »последњи остаци старосрпског дворског уређења сачували на двору Црнојевића у Црној Гори«, ¹¹⁾ а из тестаментa Ђурађа Црнојевића из 1499 године лијепо се види да је ризница новогa цетињског манастира, подигнутог 1484 године, била још крајем XV вијека необично богата и прави музеј и у данашњем смислу те ријечи. ¹²⁾ Ова два Црнојевића, Иван и син му Ђурађ, имају и иначе необичне заслуге за нашу културну историју, јер су, као што је познато, основали прву штампарију код Јужних Словена и на Балкану уопште, у којој је прва до данас позната њена књига почела да се штампа почетком 1493 године. ^{12а)}

⁶⁾ Ст. Новаковић, Први основи словенске књижевности међу балканским Словенима, Београд 1893 и Ф. Шишић, Летопис Попа Дукљанина, Београд 1928, 105 и 164.— У средњевјековној Зети настала је и прва српска краљевина (1077 г.), а сигурно је да се она може прва од средњевјековних држава похвалити својим самосталним духом, јер се ни неколика вијека касније није могло десити да католички функционери једне земље кажу папином изасланику: „Шта се нас тиче папа? Господин наш краљ Урош наш је папа!“ То се, међутим, десило у Бару 1247 г.!

⁷⁾ Светозар Никетић, Историјски развитак српске цркве — „Гласник“ Српског научног друштва X (XCVII) 1870, 110 (нап.).

⁸⁾ Ст. Станојевић, Студије о српској дипломатици — „Глас“ САН CVI, 94—95.

⁹⁾ Љ. Стојановић, Светогорски акти..., „Споменик“ III, 211—212.

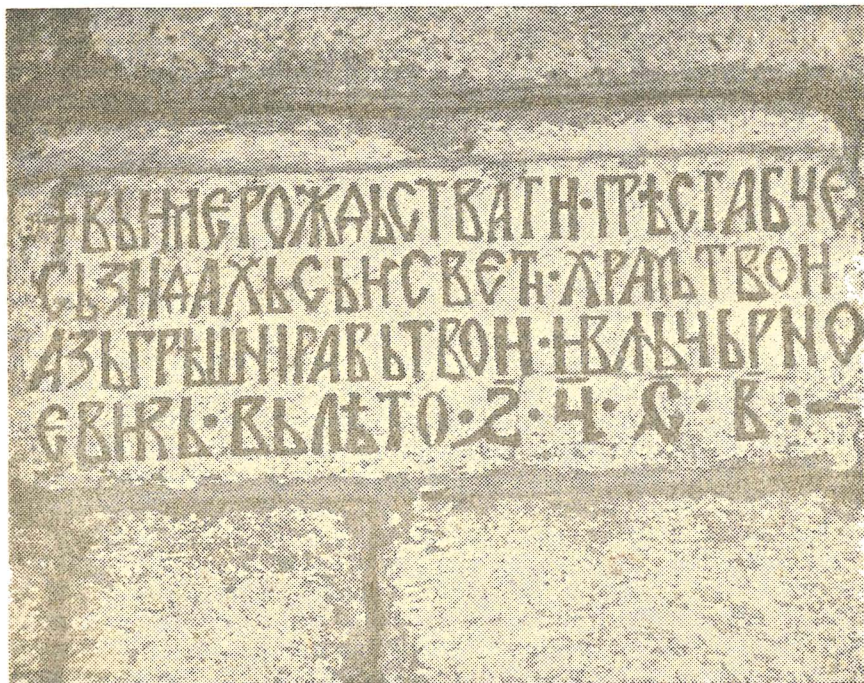
¹⁰⁾ С. Милутиновић, Историја Црне Горе, Београд 1835, 12

¹¹⁾ К. Јиречек, Историја Срба, Београд 1952, књ. II, 364.

¹²⁾ »Архив« за повјестницу југославенску II, 1852, 42.

^{12а)} »Историски записи« XII, 1956, 1 и даље (Р. Драгићевић, Црногорске штампарије 1493—1918).

Од краја XV вијека па даље наставили су црногорски митрополити и њихови сарадници да скупљају не само драгоцене и умјетнички израђене црквене утвари, но исто тако и старе документе, рукописне и штампане књиге, па и најљепше примјерке оружја, а често пута и одјела, које су Црногорци послије сваке побједи над непријатељима доносили на поклон, као ратне тро-

Сл. 1. Натпис на Цетињском манастиру из 1484 године

феје, својим митрополитима, јер је, због специјалних услова, кроз неколика вијека цетињски манастир био и вјерски, и политички и војнички центар Црне Горе. Иако је, дакле, Државни музеј на Цетињу формално основан тек крајем 1896 године, он је стварно постојао још од краја XV вијека, а имао је и завидан архивски фонд, и ријетко богату библиотеку и драгоцену ризницу црквених утвари. Тако је, на примјер, још 1593 године имала библиотека цетињског манастира 42 рукописне и штампане књиге, а то је за оно вријеме био завидан број,¹³⁾ док митрополит

¹³⁾ Записи и натписи“ IV, бр. 6446. — Једна књига писана је 1484 „в дни господара Ивана војеводе Црнојевића“, друга 1486 „в дому господара зецкаго господина Ивана Црнојевића“, једна повеља Ивана Црнојевића од 15 априла 1489 писана је „у двору на Цетиње“, 1504 једна књига је писана за цетињског митрополита Ромила, другу књигу пише 1559 сам митрополит Ђмил, 1608 и 1609 писане су двије књиге у цетињском манастиру по наређењу митрополита Рувима, итд.

Василије Петровић пише дубровачком кнезу 1 септембра 1763 да се разни документи »од времена старе господе сербске, а најпослијед од г(оспод)ина Ивана Чернојевића« налазе »у нашу канцеларију черногорску на Цетиње«. ¹⁴⁾ Када су послјије неколике деценије настали затегнути односи између Црне Горе и Аустрије због државних граница, црногорски главари моле 1817 године митрополита Петра I да скрене пажњу аустриском поглавару у Котору на документе о старим црногорским границама још из времена Ивана Црнојевића, јер се уговор о границама »налази у канцеларију и архиву которску, будући да није њихова архива робљена, топљена, ни горена као наша«. ¹⁵⁾ Његош је, пак, још почетком своје владе наредио »те је 1834 године претресена и разгледана Цетињска архива«, па је најважније документе задржао код себе, а остале је чувао у »народној канцеларији« његов секретар Милаковић. Када је Његош подигао себи нови двор и преселио се из манастира, онда је сву ту архиву пренио 1839 у новоподигнуту зграду, касније названу »Биљарда«. ¹⁶⁾

Због изузетних прилика, црногорски су митрополити имали увијек у своме манастиру и богату збирку оружја, које су им поклањали Црногорци послјије већих побједа над непријатељима. Они су тим ратним трофејима награђивали истакнуте народне јунаке, а и они су носили најљепше примјерке, јер су црногорски митрополити, свештеници и калуђери ишли у прве борбене редове и били познати јунаци. Тако је, на примјер, у заоставштини митрополита Висариона Бајице (умро у јулу 1692) нађено, између осталог, ово оружје: два јагагана са сребрним украсима, двије сабље, од којих је једна украшена сребром а друга без сребра, једна кубура са набијачем (арбијом), двије брешанске кубуре, један нож са сребрним корицама и два мача. ¹⁷⁾ Такве прилике су и чиниле, те још у другој половини XIX вијека црногорски митрополит »носи торжествено двије пиштоље у силаву за појасом, пак не сметају крсту о прсима viseћем, него се таман слажу: крст противу невидимог, оружје противу видимог врага отечественог употријебити«. ^{17a)} Временом се накупило толико тих ратних трофеја, нарочито из великих битака (Царев лаз, Круси, Грахован), да је већ за вријеме владе књаза Данила потошјао богати војни музеј на Цетињу, јер 4 марта 1860 године которски поглавар извјештава књаза Данила да је 1 марта предао, по тражењу секретара Сената од 20 децембра 1859, »једну пушку звану карабина, двије сабље, двије мале пушке и један барјак, што је

¹⁴⁾ Д-р Јевто Миловић, Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782), Цетиње 1956, 280.

¹⁵⁾ Д. Вуксан, Други улазак Аустријанаца у Воку и посљедице — „Записи“ XXIV, 199—200.

¹⁶⁾ Д. Милаковић, Историја Црне Горе, Задар 1856, стр. VIII.

¹⁷⁾ Сл. Мијушковић, Заоставштина владике Висариона Бориловића — „Историски записи“ XII, 304.

^{17a)} Д. Вуксан, Књаз Данило — „Записи“ XVII, 199.

било однесено из сахране оружја с Цетиња од бјегунца Фрица Подрћеле«. ¹⁸⁾ Књаз Данило се постарао и за уређење драгоцености цетињског манастира, односно Црногорске митрополије, јер код Дучића налазимо ове податке: »За покретне манастирске закладе: одежде, митре, крстове, јеванђеља, панађије итд. одреди (књаз Данило) једну ризницу и заповиједи да се у њој чувају.« ¹⁹⁾ Карактеристично је да књаз Данило ове драгоцености не чува у ризници цетињског манастира, сједишту Црногорске митрополије, већ у своме дворцу, »Биларди«, јер Вук Врчевић, који је био секретар књаза Данила од 1852 до 1855, о овој одлуци пише следеће: »И царске росијске грамате... чувале су се до смрти књаза Данила, док сам ја онамо живио, у сандуку у једној испод Биларде одаји, онамо званој »ризница«, ће и све златоткане свештеничке ризе, митре и друге драгоцене црквене ствари (стоје)«. ²⁰⁾ Када је књаз Никола извео познату финансиску реформу у земљи, 1868 године, тада је у државну имовину припала сва стара архива, цетињска штампарија, војне зграде »и све што се на војну односи«, као и »сва нумерисана ризница, у коју долази хисторичко оружје и остале драгоцености...« ^{20а)} Ова »ризница« убрзо је добила назив »музеј«, јер историчар Марко Драговић у једноме своме дјелу писаном 1881 године каже и ово: »И до наших дана чува се у цетињском музеју крст, који је имао на себи митрополит Данило и по којему га је ударио сабљом турски официр (1712 г.)«. ²¹⁾

Неколике године касније подигнут је такозвани Зетски дом (1884 г.) и у исти су се кроз кратко вријеме уселила разна културно-просвјетна друштва, па и позната Цетињска читаоница, основана још почетком 1868 године. У тој су згради чувани и неки археолошки предмети нађени у старој Дукљи, код Подгорице (данашњег Титограда), а када су 1890 г. почела и пробна откопавања Дукље, онда се одјељење у коме су се чували пронађени објекти почело звати Музеј. У једном руском календару за 1891 годину наводе се библиотеке и музеји по свим словенским земљама, па се ту налазе и ови редови: „Цетињски народни музеј у Цетињу, у Црној Гори (Montenegro, Cettigne, Musée nationale), основан у 1890 години. Његове колекције су још у заметку. У садашње вријеме у Музеју се налазе: а) колекција предмета, нађених П. А. Ровинским приликом раскопавања старе Дукље, б) малена колекција из Египта и Палестине митрополита Саве и в) неколико предмета из камене епохе и томе слично. Улаз за посјетиоце је од 8 до 12 часова прије и од 2 до 8 часова послје

¹⁸⁾ Државни музеј на Цетињу, Архивско одјељење — Сенатски списи.

¹⁹⁾ Дучић, Књижевни радови књ. III, Београд 1893, 79.

²⁰⁾ „Чланци и прилози о српској књижевности прве половине XIX века“, Нови Сад 1914, 199.

^{20а)} „Историски записи“ X, 443.

²¹⁾ М. Драговић, Митрополитъ черногорскій Василій Петровъ и его сношенія съ Россіей, С. — Петербургъ 1882, 67 (нап).

подне«. ²²⁾ Један енглески археолог вршио је откопавања Дукље 1893 г., резултате откопавања читао је на једном скупу енглеских археолога 14 јуна 1894 године, па за пронађене старе новце у Дукљи изрично каже да се чувају »in the Cetinje museum«. ²³⁾

Краљ Никола је поклањао пуну пажњу културном наслеђу своје земље. То је он показао већ првих година своје владе, када су турске трупе дошле скоро до самога Цетиња, а непобитан доказ за то оставио нам је познати чешки сликар Јарослав Чермак, који је тада, 1862 године, био у Црној Гори. Један Чермаков биограф то овако описује: »Црна Гора је била у грозничавом стању. Гомиле наоружаних Црногораца под барјацима хитају на ратно поље. Опасност угрожава Цетиње, које се евакуише. Из књажевог двора најмјештај, архиве и скуповјености преносе се на Његуше. Једну такву сцену Чермак је изобразио на малој скици Пренос слика са Цетињског двора, која се налази у посједу града Прага«. ²⁴⁾

Пробране ратне трофеје књаз Никола је држао у своме двору док је неки дио остао у Његошевој Биљарди, а за многобројни остали ратни плијен подигао је 1870 г. посебну зграду, звану Лабораторија, у народу обично »Лаботорија«. У тој згради је била и једна врло скромна радионица за оправку оружја, а касније и за израду пушчане муниције. Један странац који је посетио Цетиње 1871 и 1874 године описао је онај дио ратних трофеја који су још били у Биљарди, а други странац нам даје доста детаља о ратном плијену који је видио средином 1895 године у Лабораторији. Највећи дио тих објеката однијеле су аустро-угарске окупаторске власти у току Првог свјетског рата, о чему ћу касније дати неколико детаља, али се нешто и до данас сачувало у Државном музеју, па неће бити сувишно да наведем та два описа. У опису трофеја у Биљарди налазе се и ови подаци: »Само још у једној сали на спрату виде се на зидовима оваплоћене успомене пестогодишње историје ове чувене горштачке земље... Ту видимо главу арбанашког везира, који је пао на Крусама, крајем прошлог столећа... Петар I Петровић наредио је да се глава везира од Албаније балзамира и у приземној сали у Стањевићима изложи, а одатле је доцније пренесена у салу ратних трофеја на Цетиње. Зидови оружнице су декорисани заставама и оружјем, које је Турцима отето у дугом низу славних побједа. Ту видимо, између осталих застава испробјаних и поцијепаних куршумима и копљима, и једну велику црвену турску заставу, коју је азијатским варварима у бици на Грахову отео велики војвода Мирко Петровић. Међу тим ору-

²²⁾ „Славјанскій календаръ из 1891 годъ“, Петроградъ 1891, 127. — Митрополит Сава који се овдје помиње није Петровић Његош, но свакако Косановић, који је посљедње године свога живота провео у Црној Гори.

²³⁾ J. A. R. Munro etc, On the roman town of Doclea, in Montenegro, Westminster 1896, 1.

²⁴⁾ Д-р Вр. Черни, Јарослав Чермак — „Записи“ III, 10.

жјем налази се и сабља Махмут пашина, до сабље Серашћер паше из бојева код Подгорице 1712 године. . . Ми видимо овдје турско оружје свих родова и из сва четири посљедња стољећа: сабље, копља и пушке свих калибара, пушке тако тешке и велике, да је тешко с њима руковати. На великим таблама притврђене су декорације и ордени, које су побједници скидали са прсију побијеђених непријатеља. Једна нарочита табла садржавала је турске ордене и одликовања из битке на Грахову, једна друга задобијене у бици код Загарча. Међу првима налази се и звијезда одузета убијеном везиру, са повељом коју су побједници нашли у џепу његове доламе.²⁵⁾ Када је други посјетилац описао послје двадесетак година војни музеј, он је био много пунији, јер су Црногорци само у борбама на Вучјем долу и Фундини (средином јула и почетком августа 1876 г.) заплијенили око 7.000 пушака, неколике стотине разних сабаља, десетине турских ратних застава итд., а само у боју на Фундини заплијењено је, између осталог, око 3.000 разних бајонета, 300 дугачких зејбешких палоша и 16 дервишких сјекира.²⁶⁾ Тада су у Биљарди била разна државна надлештва и Државна гимназија, па је и велик дио трофеја из Биљарде пренесен у Лабораторију, те је професор Франић у јуну 1895 г. овако описа Оружницу Лабораторије: »У оружани чувају се и бојни трофеји из разних батака. Цијела једна страна унутарњег зида прекривена је сваковрсним пушкама, што су их Црногорци непријатељима поотимали. Пушака је сваке величине и врсти. Има их урешених златом и драгим камењем. С друге су стране зида сами цеввердани и сабље сваке руке. Има их врло драгоцених од сребра, злата и других уреса; има и управних, кривих, широких и бритких, пак сваке врсти и величине. . . С треће стране зида виси опет на стотине златних, сребрних и мједених колајна и редова, што их Црногорци непријатељима с прсију пооткидаше. Има тамо и османлијских застава разне величине. . . С четврте стране дворане наслагани су ковчези пуни фишека.«²⁷⁾

Иако је Цетиње пет пута паљено и рушено од Турака, који су сваки пут уништавали и односили све што се могло однијети,²⁸⁾

²⁵⁾ Густав Раш, Петар II Петровић (превод М. Шошкића) — „Записи“ XIV, 151—2. У Његошевој „Биљарди“ живјели су књаз Данило и књаз Никола до 1867, а тада се иселио у свој нови двор, гдје је живио до 1916 године (то је зграда данашњег Државног музеја). Отада се „Биљарда“ обично зове „стари двор“, а нова зграда књаза Николе „нови двор“.

²⁶⁾ Арса Пајевић, из Црне Горе и Херцеговине, Нови Сад 1891, 328—9.

²⁷⁾ Драгутин Франић, С ђацима кроз Босну — Херцеговину, Црну Гору . . . , Доња Тузла 1901 (лат.), 197.

²⁸⁾ Тако се, на примјер, чаша Ђурђа Црнојевића, однесена из цетињског манастира сигурно 1685, налазила идуће године у манастиру Осогову („Записи и натписи“ бр. 7125), а многе књиге које су Турци однијели из цетињског манастира 1785 г. откупљивали су побожни хришћани и давали их разним манастирима и црквама, те су се три од њих налазиле прије Другога свјетског рата у цркви Светога Николе у Никољцу код Бијелог Поља, а око 15 комада у Пећкој патријаршији („Зборник за историју Јужне Србије и сусједних области, Скопље 1936, 230, 240, 241, 300—302;

а сами Црногорци толико пута били приморани чак и у другој половини XIX вијека да од најдрагоцјенијих докумената и рукописних и штампаних књига савијају фишке и од оловног ма-

Сл. 2. Део Оружнице Државног музеја

записе из њих објавили су професори Бранко Цвијетић и Душан Вуксан). Вук Поповић и Вук Врчевић створили су били читаву трговину старим документима и рукописним и штампаним књигама, те сигурно нијесу послали Вуку Караџићу мање „србуља“ но што су их Турци однијели, па се оне и данас налазе по разним европским библиотекама (уп. „Вукова преписка“ VI и VII, *passim*).

теријала својих штампарија изливају куршуме, ипак се и у таквим приликама мислило на просвјету, културу и науку. Тако су још митрополити Василије и Петар I мислили и о набавци штампарије и о отварању школа, али се то могло остварити тек за вријеме Његошево. Када су, пак, дошле само двије деценије мирнога живота у земљи, иза завршених дугих борби од 1875 до 1878 године, одмах се почело радити и око оснивања Библиотеке и Музеја на Цетињу, јер је стварно Државни архив одавно постојао, иако ће тек у задњој деценији XIX вијека добити тај прави назив. Тако је 15 марта 1879 године Јован Павловић, ондашњи уредник »Гласа Црногорца«, поднио министру просвјете предлог »да се у Црној Гори оснује Државна библиотека и Народни музеј«, изјављујући готовост да те институције сам бесплатно уреди и води, поред своје редовне дужности. Павловић, између осталог, у своме предлогу каже: »Кад би се основала Државна библиотека, онда би се дојакошња богословска библиотека истој прикључила и с њом би састављала једну цјелину. Исто тако и досадашња збирка оружја и другијех драгоценијех старина имала би се систематично уредити и распоредити тако, да би могла служити за темељ Народном музеју... Данас нема у свијету једне иоле уређене државе, која не би имала своје библиотеке и свога музеја, да и не спомињем велике просвијећене државе, које су саградиле монументалне палате за те заводе. Крајње је вријеме да се та два завода и у Црној Гори установе. Библиотека државна, осим што би служила за помоћ нашијем наставницима, којијех ће број сваком годином све већи бити, но би још и занавијек сачувала многу драгоцену старину, која је сад, у оваквом стању нашем, у опасности да се за свагда изгуби. Исто то вриједи и за народни музеј. Ја сам слушао да по разнијем крајевима Црне Горе има много разбацанијех старина од неоцјењиве вриједности, које или зуб времена троши, или их људи, не познајући им вриједност, кваре и за своје обичне потребе употребљују. Тијем се наноси и држави и науци губитак ненадокнадим. Може лако бити да ту, просто са незнања, пропадне каква вриједност, која би нову свјетлост просула на науку и која би с тога милиона вриједила, као што заиста имућни народи, напр. Инглези, грдне новце за набавку таквијех старина издају. Можда би црногорски музеј, кад би стручан човјек у њ покупио све старинске драгоцености, које се сада по Црној Гори растурене налазе, био један од првијех у Јевропи — не мислим спољашњом величином својом, него унутрашњијем садржајем, ријеткостима, које се иначе не би налазиле у свијету. А то је неизмјерна добит за земљу, благо неоцјељено, које би привлачило учени и други радознали свијет у Црну Гору. Није ли боље да то благо сачувамо својој отаџбини и да га прикупимо све на једно мјесто, гдје ће се чувати као очи у глави, него да нам оно за навијек пропада растурено којекуд? Мислим да су ова питања за сваког разумног човјека и патриоту излишна... Што се тиче трошкова

при оснивању овијех завода, за сада не би више требало од 100 фиорина а(устриске) вр(едности), а доцније колико се одреди буџетом Министарства просвјете. Осим тога имале би се уредити у Биљарди двије камаре (оне исте, гдје су сада књиге богословске библиотеке разбачене), гдје би се за сада могла смјестити и библиотека и музеј. Доцније, ако буде било средстава, лако ће нам бити ширити се...²⁹⁾

Иако је рат с Турском формално завршен Берлинским конгресом (13. VII. 1878), Црна Гора је, као што је напоменуто, остала и даље на ратној ноzi и задржала велики број војске у приправности због Турских одгвучачења да поступи по одредбама Берлинског уговора. Поред тога, Берлинским уговором је Црној Гори дефинитивно признала независност и сама Турска, те се у првом реду морало мислити да се што прије ријешти низ државних проблема и државних издатака, који нијесу могли бити одлагани: реорганизација државне управе, уређење новоосвојених крајева, преуређење војске и набавка модернијег оружја, уређење школа у новоослобођеним мјестима, оснивање прве црногорске гимназије на Цетињу (1880), итд.

Земља се ипак брзо средила и опоравила, те је имала могућности да већ 1893 године свечано и достојно прослави четиристогодишњицу Црнојевића штампарије, којој су присуствовали научници и изсланици великог броја европских универзитета и академија наука.³⁰⁾ Тражење и скупљање књига из Црнојевића штампарије дало је потстрека, да доиста треба што прије приступити оснивању Државне библиотеке и Музеја на Цетињу, што је предлагао Павловић још 1879 године. Тада је књаз Никола дао свој лични прилог од 1.000 фиорина за припреме око оснивања библиотеке и музеја на Цетињу, а онда су дошли и прилози разних грађана, који су, као и књаз Никола, вјеровали да је »перо силније него мач«. Очигледно је да се то није могло обноћ урадити, али се види да су систематски вршене припреме, јер су и до данас сачувани два документа о уређењу Државне архиве на Цетињу из 1895 године, а сигурно је да је рађено и на правилницима о Библиотеци и о Музеју. »Упуство за уређење Државне архиве« саставио је, по књажевом наређењу, чувар Дворске књижнице професор Филип Ковачевић 17 августа 1895 године, а 29 августа исте године Ковачевић је, опет по изричном наређењу књаза Николе, саставио и правилник који носи наслов »Начин и средства по којијема ће се извршити Упуство за уређење Државне архиве«. Уводне ријечи »Упуства« гласе: »Цијелъ је уређењу Државне архиве: сачувати списе од унутрашње и спољашње пропасти; уредити их тако да се могу лако прегледивати, руковати с њима, контролисати их и користовати се с истијема; наћи кључ

²⁹⁾ Д. Вуксан, Музеј и Народна библиотека на Цетињу — „Записи“ ХVIII, 181—184.

³⁰⁾ „Прославна споменица четиристогодишњице Ободске штампарије“, Цетиње 1895, 120 и даље.

каталозима архиве, помоћу којег се списи, кад је од којег потреба, лако и брзо налазе«. У наставку су детаљна упутства о чишћењу докумената, њиховом метању у посебне кошуљице, испису на кошуљицама дословног текста, ако је он слаб и блијед, или само извода, повезивања појединих мјесеца у руковети, а година у фасцикуле, сигнатура на појединим списима, руковетима и фасцикулама, како треба преписивати и транскрибовати старе документе, а како изводе («Изводи се праве кратки, али тако обли и бистри, да предоче читаоцу одмах све оне нужне податке, који му служе да добије довољан појам о спису»). Приликом преписивања, архивска грађа се одвајала у шест група, »по аналогiji постојеће јавне државне организације«, које се зову одјељења; свако одјељење је имало посебни каталог, а такође и »кључ каталога«, у које се уносе »имена лица и догађаја о којима је ријеч у списима Државне архиве, а према овима забиљежи се знак под којим се спис у архиви чува«. Послије детаљног упутства како треба радити »кључ каталога«, Ковачевић је прописао и формулар дневника за уношење прегледаних списа, напомињући да у постојећу рубрику под називом »Примједба« треба биљежити »ма какви неповољни догађај са урученијем списом«. Ковачевићев рукопис »Начин и средства по којима ће се извршити Упуство за уређење Државне архиве« има пет стубаца текста, а из њега се види да је уређењу Архиве требало што прије приступити и да за њено уређење треба одредити два стручна руководиоца и »најмање шест опробаних приљезних и вјештих канцелиста«, који треба да раде чак и недјелом и празницима, »изузимајући три дана Божића, уочи Нове године, а тако и кад је којему од радника криво име може тај дан, ако хоће, изостати од рада«. Интересантно је да је сав рад био »под непосредним надзором Његова Височанства Господара«, којему се свакодневно подноси извјештај о раду у Архиви. Пошто је архивска грађа била и из најновијег времена, природно је да је ушао и овај пропис: »Сваку и најмању и најпростију ствар која се ради у Државној архиви, треба чувати као највећу и најважнију тајну; ко би ишта икада изван казао шта је ту радио и читао, биће суђен као провјеритељ државни.«³¹⁾

Државна архива је те године (1895) већ редовно радила, јер се и до данас сачувао »Списак аката и протокола од 1855 до 1882, пренесених септембра 1895 из Министарства финансија у Државни архив и тамо смјештених«. Списак има 160 редних бројева, односно 160 фасцикула, а потписан је 11 септембра 1895 године од два државна чиновника који су извршили примопредају. Овој новој институцији поклања се заслужној пажња, па је чак и у Основни државни закон о Књажевској влади и Државном савјету, који је потписао књаз Никола 6 децембра 1902 године, у-

³¹⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу.

шла ова значајна одредба: »Свако Министарство има свој засебни архив. Сваке навршене десете године скупљају се сви државни списи из средишњих управа у Државни архив, у нарочито за то одређене просторије, гдје свака струка има своје засебно одјељење. Начелник сваког одјељења држи списе Државног архива у реду и издаје их на употребу по засебном уређењу о том«. Ипак, све до Првога свјетског рата Државна архива није била у саставу Државног музеја, већ се налазила на разним мјестима по граду. Душан Вуксан је оставио о томе сљедеће податке: »Први дио (Државне архиве) — звао се Дворски архив — налазио се лично у рукама пок. краља Николе. У овом архиву била су документа из доба Немањића, Балшића, Црнојевића, итд., до доба књаза Данила. — Други дио Архива ја сам нашао у дворском подруму. Овдје је било документа из доба Владике Данила, Саве, Василија и углавном преписка Владике Рада. Поред тога, нађена су овдје акта Министарства финансија из 1914 и 1915 године. Како је старија Архива доспјела овамо, и гдје се прије чувала, ја не знам; али је архива Министарства Финансија, вјероватно, пред евакуацију Цетиња донесена у Двор. — Трећи дио Архива, управо дипломатска документа од времена књаза Данила до 1915, чуван је у Министарству Иностраних дјела. — Четврти дио Архива чувао се у Цетињском Манастиру. Ово је био општи државни Архив од 1861 до 1905. — Коначно, пети дио Архива, од године 1906 до 1915, чувала су поједина министарства...«³²⁾

Истовремено се на Цетињу мислило и о оснивању једнога музеја. Главни потстицај за то дала су пробна откопавања Дукље, која је по књажевој наредби извршио Павле Ровински од 22 јануара до 11 фебруара 1890 године. Ровински је и 1891 године нешто радио у Дукљи, а 1893 године већ та откопавања врши енглески археолог Ј. А. Р. Мурго.³³⁾ Нађене старе новце почетком 1890 године Ровински је дао на чување самоме књазу Николи, а касније пронађени стаклени и глинени предмети из Дукље чували су се у вријеме када је Ровински писао своје дјело у Зетском дому, гдје су били нераспаковани у витринама »за будући музеј«, како изрично каже Ровински.³⁴⁾

Велик број ријетких књига и часописа^{34а)} као и нешто откопаних археолошких објеката, нарочито приличан број старог новца, били су довољан разлог да се донесе Закон о Књажевској црногорској Библиотеци и Музеју. Закон је потписао књаз Никола 6 децембра 1896 године и он је истога дана ступио

³²⁾ Д. Вуксан, Државни музеј на Цетињу — „Нова Европа“ 26-III-1927 229.

³³⁾ Ј. А. Р. Munro etc.; в. нап. 23.

³⁴⁾ П. А. Ровинский, Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ, томъ II, часть 4, С. — Петербургъ 1909, 50—51.

^{34а)} Добре библиотеке су имале Богословија (основана 1863), Цетињска читалница (основана 1868), Дјевојачки институт (основан 1869), Државна гимназија (основана 1880), редакције разних цетињских часописа итд.

на снагу, а тада је и раније помињани професор Филип Ковачевић постављен за библиотекара Државне библиотеке и истовремено за чувара, како стоји у указу, новооснованог Музеја. Обавије институције добиле су просторије у Зетском дому, гдје су биле све до краја Првог свјетског рата. И Библиотека и Музеј били су под надзором Министарства просвјете и црвених послова, које је сваке године уносило у свој буџет потребне суме за набавку и откуп књига и разних археолошких и других музејских објеката. Закон има 12 параграфа, али су главни 7 и 8, који гласе: »Државна библиотека прикупљаће све књиге српске које су досад штампане и које посад изиду, како би претстављала што потпуније књижевност српску; исти задатак има за све словенске књижевности и друге стране, из којих ће одмах најважнија дјела по свијема струкама добављати; она ће особито настојавати да у овоме прикупи сва дјела на свијема језицима, која се баве Црном Гором« (§ 7) и »Државни музеј сабираће све старине које су нађене и које се нађу у Црној Гори, а тако исто и са другијех страна све важније ствари« (§ 8). Професор Ковачевић одмах је објавио један позив преко »Гласа Црногорца«, којим моли уредништва, писце, издаваче и књижаре, као и посједнике разних музејских објеката, да их поклањају Библиотеци и Музеју, на чему ће им се захваљивати и путем јавности. Уз текст Закона објављен је у »Гласу Црногорца« и један пригодни чланак, из кога се види да су још од прославе Ободске штампарије долазиле на Цетиње разне поклоњене књиге, па је митрополит Сава Косановић већ био поклонио велик број научних књига, а архангелски епископ Николај послао је два сандука књига и 100 рубаља у новцу. Ту је изнесена корист од нових институција, па пише и следеће: »Имамо Библиотеку Друштва Цетињске читаонице доста лијепу, али се њом могу служити само чланови тога друштва. Осим тога, библиотекари читаоничини нијесу чиновници, који стоје на услузи у одређеним часовима. А Државна библиотека биће свакоме отворена и коме треба знаће кад ће се моћи њоме користити... Такођер је крајње вријеме било, да се установи Музеј. Имамо Дукљу, која се почела раскопавати, и која је на себе привукла пажњу странијех археолога, као што то свједочи најновије дјело лондонског археолошког друштва. Старине, што је г. Ровински нашао при ископавању на Дукљи и прибрао у Читаоници, наоде се забатаљене. Од времена римске Дукље, Зета је била позориштем историјскијех догађаја. Ту су Срби, преласком преко Дунава, прво своје средиште подигли. Ту је била колијевка Немањића. Ту су Срби и послје Косова наставили свој државни живот под Балшићима и Црнојевићима, и о њиховој култури најрјечитије говори нам Ободска штампарија. Из свијех тијех историјскијех периода наодиће се трагова и споменика, које треба чувати као драгоценства наше велике прошлости.«³⁵⁾

³⁵⁾ »Глас Црногорца“ бр. 51 из 1896 и „Грлица“ за 1897, 78—79.

Библиотека и Музеј брзо су попуњавани, добрим дијелом поклонима, а прилично и откупима. Поклони су стизали — виђели смо, још од свечане прославе 400-годишњице Ободске штампарије (1893 г.). Тада је и књаз Никола поклатио Музеју сав новац из Дукље, који му је дао Ровински 1890 и 1891 године, а новац и разни археолошки објекти који су нађени приликом откопавања 1893 г. одмах су сређени и остављени за предвиђени Народни музеј. Чести поклони учинили су да је одмах (1896) установљена књига за увођење поклона, али ни она, нажалост, није сачувана, па ћу изнијети само два-три случаја поклона из ондашњег »Гласа Црногораца«. Они су дјелимично дошли као посљедица апела новог управитеља Државне библиотеке и Музеја, професора Мирка Мијушковића, који моли оне који имају ма каква дјела, листове, календаре итд. која су излазила у Црној Гори, као и оне који имају стране »студије литерарне, научне, географске, етнографске, историјске и т. д.«, а у њима је ријеч у Црној Гори, да поднесу Библиотеци понуду за откуп. »Било продајом било поклонима учиниће се добро дјело и тако би се за кратко вријеме створила у Државној библиотеци приближно цијела литература о нашој ужој отаџбини — Црној Гори, чија се потреба у нас одавно осјећа« — завршава професор Мијушковић.³⁶⁾ Како су се брзо одазвали позиву ондашњи љубитељи народног напретка види се из тога факта, да је само послије мјесец дана управитељ Библиотеке путем јавности дао ову захвалницу: »С достојнијем поштовањем помиње не малу добит за Библиотеку што је блаженоупокојени митрополит добро-босанских Хаџи Сава Косаковић завјештао своју велику књижницу Књ. Цр. Државној Библиотеци, која броји око 500 које књига, које свезака појединих повремених издања, међу којима има доста важније и ријетких књига и скоро цио Гласник Српског Ученог Друштва. — Велику хвалу одаје поштованој госпођи В. И Крилова, удови бившег царско-руског консула у Скадру Крилова, која је поклонила неколико старијех рукописних јех црквених књига: један Апостол на пергаменту, један на хартији, два Јевангелија, један Требник са упуством како се врше свети обреди. Све су ове књиге српске редакције. Од штампанијех: Службеник Божидача Вуковића 1554 у Мљецима, доста добро очуван. Поред тога: Живот и дјела Евђенија Савојског 1740, штампано у Ск. Петербургу и Житије и славна дјела Петра Великог, 1771 у Мљецима. Даље: један Мјесечни журнал од 1755, Ск. — Петербург, Политички журнал од 1798, Историја Византије на грчком, штампана у Мљецима 1767, и Библија, на грчком, нема насловног листа. . . « У наставку је захвалност ондашњем црногорском министру иностраних дјела војводи Гавру

³⁶⁾ »Глас Црногорца“ од 4 октобра 1903 г.

Вуковићу, који је уступио Библиотеци из министарске библиотеке »око 80 елегантно увезанијех књига, већином на француском језику и од бољијех њиховијех писаца«, и професору д-ру Тихомиру Ђорђевићу, који је послао Библиотеци на поклон »све овогодишње бројеве часописа К а р а ц и ћ с а још неколико књига и радова засебно оштампанијех, који се баве фолклористиком«. ³⁷⁾ Како се Библиотека брзо попуњавала откупима и поклонима најбоље свједочи ова објава Управе Државне библиотеке из средине 1905 године: »Књ. Црн. Држ. Библиотека набила је од 7 јула 1904 год. до 15 јула 1905 год. — које куповином, које разним поклонима — око 305 разнијех дјела и повременијех издања у 1234 свеске. Овијем су попуњена сва издања Краљевске Српске Академије; тако да Библиотека сад има сва издања: Друштва Српске Словесности, Српског Ученог Друштва и Српске Краљевске Академије. — Купљена су сва издања Југословенске Академије Знаниности и Умјетности, велики дио издања М а т и ц е с р п с к е (све што се могло купити у Матичиним магацинима). Осим тога купљено је: Д е л о, С р п с к и К њ и ж. Г л а с н и к, Г л а с н и к З е м а љ с к о г м у з е ј а и сва издања С р п. К њ и ж е в н е З а д р у г е. — Са захвалношћу биљежи поменута Управа, да је Библиотека ове године добијала на дар сва издања од Српске Краљевске Академије из Биограда и Императорског Географ. Обшчества из Петрограда.“ Послије три поименична поклона (сам д-р Лазо Томановић поклатио је око 120 комада књига), Библиотека на крају захваљује Југословенској академији што је дала 50% попуста на сва своја издања. ³⁸⁾

Професор Филип Ковачевић израдио је и опширни Правилник о уређењу Библиотеке. Правилник има 37 параграфа, датиран је »На Савиндан 1899«, тј. 14 јануара 1899 године, а Ковачевић се потписује »К(њажевско) Ц(рногорски) Државни библиотекар«. У Правилнику је ријеч о администрацији и рачуноводству Библиотеке, као и о вођењу књиге поклона и прилога, а све те послове обављао је сам библиотекар, па када њих сврши радио је на »уређењу књига и одређивању њиховијех мјеста у Библиотеци«. У Правилнику је детаљно описано како се раде на с л о в н е ц е д у љ е за књиге и часописе, па је израђен и цртеж једнога листа, а књиге су вођене по »одјељењима«, тј. по струкама, као и по форматима. Интересантно је да у посебном параграфу стоји да се књиге које имају наслове штампане готицом пишу латиницом. »пошто је сувремена наука истиснула готово свуда готичко писмо«. Сигнатуре на књигама имале су овакве ознаке: »I-A-1«, што је значило да је дотична књига у првом ормару, у првој полици и под редним бројем 1, а онда су се даље означавали редом ормари римским бројевима, полице великим

³⁷⁾ „Глас Црногорца“ од 8 новембра 1903; уп. бр. од 29 нов. и 13 дец. 1903 год.

³⁸⁾ „Глас Црногорца“ од 23 јула 1905 г.

словима и редни бројеви књига арапским цифрама, али је свака полица почињала од редног броја 1, као што је и сваки ормар почињао полицом А, док је свака књига имала на првом мјесту број Главнога каталога Библиотеке. Библиотека је имала 21 »одјељење«, а наиме:

1) Богословија,	12) Хигијена,
2) Философија,	13) Право и политика,
3) Педагогија,	14) Умјетно пјесништво.
4) Повјест,	15) Народне пјесме,
5) Географија,	16) Лијепе вјештине,
6) Филологија,	17) Новелистика,
7) Критика,	18) Драматургија,
8) Лексикологија,	19) Повремена издања,
9) Класици (грчки и римски),	20) Рукописи,
10) Математика,	21) Разни садржај.
11) Природне науке,	

Чак је посебним чланом предвиђено да се за неку књигу може одредити и ново »одјељење«, ако њен садржај не спада у предвиђена »одјељења«. Библиотека је имала и Главни и специјалне каталоге, те су ови задњи стављани »на службу читалачкој публици, која посјеђава Библиотеку«, али у специјалне каталоге није уношена свака књига односне струке, већ »само пробране књиге, које ће најбоље поучити и забавити читаоце«. У Библиотеци је било неколико столова за читаоце, који су из изложених специјалних каталога попуњавали штампану п р и ј а в н и ц у, са ознаком наслова и сигнатуре тражене књиге. Посебним, доста опширним чланом (33) прописано је, како се треба понашати за вријеме рада у читаоници (чак је било пожељно и то, да се читалац уздржава »што најбоље може од кашљања, пљувања и зијевања. . .«). Три члана говоре о могућности узимања књига на читање кући, али је у таквим случајевима сваки читалац морао дати за књигу »у готовоме ковцу двоструку вриједност, коју без поговора губи, ако књигу не поврати на уговорено вријеме«, па чак и у случају »ако је изломи, избуца или избрља«. За позајмљивање књига постојао је посебни штампани формулар, о коме је ријеч у члану 35 Правилника. Завршни члан Правилника гласи: »Библиотекар је дужан послужити свакога читача подједнако, тачно и љубазно; али за то и сваки читач треба да буде према библиотекар уљудан и да безусловно послуша сваки његов позив и опомену, који се тичу унутрашњег реда, рада и послужа у К(њажевско) Ц(рногорској) Државној Библиотеци«. ³⁹⁾

Иако у Црној Гори до Првог свјетског рата није било велике издавачке дјелатности, ипак је за Државну библиотеку био необично важан Закон о штампи од 1 децембра 1905 године, којим је прописано да се о д с в а к е ш т а м п а н е и л и п р е ш т а м -

³⁹⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу.

пане ствари, сем од разних трговачких протокола, формулара и позива, морају предати за Државну библиотеку по три примјерка, а неизвршење овога прописа кажњавало се »новчано од 100 до 300 круна, или затвором од 10 до 30 дана за сваки број, свеску и примјерак«. По буџетима, пак,

Сл. 3. Влахо Буковац, Црногорски гуслар

за период од 1908 до 1915 године материјални расходи за Библиотеку и Музеј износили су по 1.650 круна односно перпера годишње, а онда је то било врло лијепа сума, јер су, на примјер, цјелокупни приходи од свих државних непокретних добара и зграда у Црној Гори износили током 1908 године 5.877 круна (перпера), а током 1914 године само 4.000 перпера. Није сувишно напоменути, да су и Зетски дом и Дукља имали сталне чуваре све до Првога свјетског рата, што се види из штампаних државних буџета.

Музејске збирке такође су редовно попуњаване, нешто поклонима, нешто откупом, а већим дијелом пронађеним примјерцима приликом откопавања Дукље. Тако је, на примјер, нумизматичка збирка имала преко 300 комада старога новца још прије но је основан Музеј 1896 године. Управник Библиотеке и Музеја искористио је и научно проучавање Дукље 1907 године, када су тај посао обављали изасланик Бечке академије наука Кирил Ивковић и д-р Пјеро Стикоти, професор и чувар, како се тада звао

Музеја у Трсту, којима је Влада на Цетињу додијелила професора Живка Драговића. О њиховом раду објављени су ови савремени подаци: »Они су течајем овијех десет дана премјерили суву Дукљу и израдили тачан план свега онога што је тамо до данас раскопано и одредили правце главнијех улица, водовода и путевода; контролисали су све до сад познате натписе и поново их копирали, а тако исто когирали су и нове натписе, који су се тек овом приликом нашли; нацртали су и фотографисали све дукљанске архитектурне споменике, како на Дукљи и околини, тако и оне који се налазе на Крушевцу. Према овијем очувањем одломцима моћи ће се за сад тачно реконструирати не само базилика, него и храм богиње Дијане, римске терме и бар једна од двије хришћанске цркве, те ћемо тако бар на слици видјети, како су изгледала та доиста величанствена здања...«⁴⁰⁾ Природно је да је од оволикога посла морало бити објеката за Музеј на Цетињу, а он је свакако попуњен и објектима нађеним 1910 године, те је морао бити прилично богат приликом његовога пљачкања у току Првог свјетског рата. Увјерен сам да ни два аустриска научника, који су у току самога рата, 1916 године, обишли Црну Гору и један дио Арбаније, нијесу то радили само ради научнога интереса, већ више ради прикупљања најважнијих археолошких објеката из Дукље и других археолошких налазишта, али би требало проучити археолошке објекте у Бечу, па тек тада о овоме казати завршну ријеч.⁴¹⁾

Нормални рад на културном и научном пољу ометен је већ од 1908 године, када је настала позната политичка криза због анексије Босне и Херцеговине. Идуће године почињу нереди у сусједној Албанији, који су се развили 1910 и 1911 г. у праве буне и устанке, а они су за Црну Гору имали и великих материјалних издатака и чак нешто људских жртава.⁴²⁾ Убрзо је настала много тежа ситуација, када је крајем септембра 1912 почео Балкански рат, у који је прва ушла Црна Гора (26-IX/9-X-1912). Због великог броја рањених, скоро све државне зграде на Цетињу претворене су у болнице, па је један дио рањеника био и у Зетском дому, у коме су биле смјештене Државна библиотека и Музеј, као и Цетињска читаоница. Тада се, наравно, није могло много мислити о Државној архиви, Државној библиотеци и Народној музеју на Цетињу, али се ни у таквим приликама није заборавио Војни музеј на Цетињу, односно Оружница у Лабораторији, јер је 11 маја 1913 године Управа Краљевога двора предала Управи Лабораторије: 268 црногорских револвера, 261 револвер разних модела, 73 сабље, 43 кубуре, 26 пушака »танчица«, 18 ножева и 1 копље. Ово је оружје било покупљено по новоослобођеним крајевима у току

⁴⁰⁾ „Глас Црногорца“ од 21 јула 1907 г.

⁴¹⁾ С. Praschniker und A. Schober, *Archaeologische Forschungen in Albanien und Montenegro*, Wien 1919.

⁴²⁾ „Записи“ XXIV, 144 и д. (Р. Драгићевић, Малисорске буне).

рата, а можда је дјелимично било и закопано, јер управник Лабораторије при крају реверса каже: »Све ово оружје дошло је из Пећи, које је покварено сасвијем и захрђало, те је скоро све изван употребе«. ⁴³⁾

Балкански ратови завршени су миром у Букурешту 28 јула (10 августа) 1913, па није прошла ни пуна година дана, а Србија и Црна Гора морале су ступити у нови, много тежи и дужи рат (15/28 јула 1914). У току рата су, као што је познато, територију обадвје краљевине окупирали непријатељи и та тешка окупација трајала је у Црној Гори од почетка 1916 па скоро до краја 1918 године. За вријеме окупације непријатељ је, као што увијек бива, уништавао све што је било везано за народну прошлост, па је поскидао чак и звона са многих историских манастира и цркава. Није поштедио, наравно, ни историске топове, који су, као ратни трофеји, деценијама били поређани испред цетињског манастира. Ту су били и топови које су Црногорци отели са турских утврђења у Спужу и Жабљаку, на којима су били познати Његошеви стихови, а при крају је био, на лафету, топ којим су опалени први меци на турску територију 26 септембра 1912. Окупаторске власти нијесу сматрале да је одношење тих историских објеката недозвољено и некултурно, већ су објавиле фотографију њиховога одношења и у своме званичном листу који су издавали на Цетињу и у једном албуму у коме су снимци из окупираних земаља, Црне Горе и Албаније. ⁴⁴⁾ Такође су одијели десетине топова који су Црногорци заплијенили у току Балканског рата, а чувани су у Лабораторији, одакле су одијели и већи број драгоцјенога историског оружја, које се деценијама чувало у тој згради. ⁴⁵⁾

Природно је, да окупаторске власти нијесу поштедјеле ни Државну библиотеку, ни Народни музеј, ни ријетке и важне књиге, часописе и листове старе Цетињске читаонице. Сав инвентар ових значајних културних и научних институција одијели су са Цетиња аустро-угарски војни функционери, и то задњих мје-

⁴³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу.

⁴⁴⁾ „Ilustrovane Cetinjske novine“ br. 21 od 29 aprila 1917, str. 2.

⁴⁵⁾ И до данас се сачувао Попис музејских објеката који су нађени у Арсеналу (Лабораторији) на Цетињу, а вршио га је у име Војног музеја у Бечу артиљериски инжењер д-р Алфред Мел. („K. u. k. Art. Ing. Dr. Alf. Mell), конзерватор војног музеја („Konservator am k. u. k. Heeresmuseum“), док је командант Арсенала био опет аустроугарски официр Rudolf Mühl. Списак објеката има 7 и по страна откуцаних на писаћој машини, а потписан је на Цетињу 29 фебруара 1916 године. За вријеме окупације у Првом свјетском рату сигурно су окупатори прегледали и пробирали и архивску грађу црногорских министарстава, јер је, на примјер, Реституциона делегација при Политичком претставништву ФНРЈ у Аустрији питала, преко надлежних, 8 октобра 1948 г. хоће ли Држави музеј купити ОРИГИНАЛНИ ПРОГЛАС о општој мобилизацији црногорске војске од 15 јула 1914, који нуди на продају Аустријанац Andreas Veitschberger из Беча, а изјавио је да га је купио још 1919 године од аустро-угарског капетана В. Јанжековића.

сеци власти у Црној Гори, а да би приметили траг овоме своме варварству, запалили су зграду Зетскога дома приликом напуштања Цетиња, октобра 1918 године. Један стари цетињски професор, који је у Државној библиотеци проводио добар дио слободног времена, пише о њој и ово: »Библиотека је умножавана куповицом, а највише прилозима. Године 1915 музејска библиотека бројала је око 10.000 свезака, међу којима преко стотину рукописа, од којих велики број на пергаменту. Инкунабула било је такође много, готово сва млетачка штампа била је овдје на окуп, а да и не спомињем ободски Октоих (1493) и цетињски Псалтир (1495). Окупатори аустријски, по свом одласку са Цетиња, нијесу у овим институцијама (Музеју и Библиотеци) оставили ни једног комада, ни једне једине књиге; све је распљачкано, остали су голи зидови Зетског дома.«⁴⁶⁾ Окупаторске власти нијесу поштедјеле ни Цетињску штампарију, наследицу штампарије Ђурђа Црнојевића и Његошеве штампарије. »Чак су демонтиране и машине и однесене у Котор. Срећом, непријатељ није их могао носити, јер је морао журно одступати. Махине су, послје неколико мјесеци, пронашли у Котору бивши радници штампарије и пренијели их на Цетиње...«⁴⁷⁾

Као искусан ратник, краљ Никола је добро знао да непријатељ плански уништава културно наслеђе покороног народа. Због тога је, као што смо видјели, склањао све важније објекте са Цетиња, када су му се биле примакле турске трупе 1862 године. То је урадио и крајем 1915 године, када су јаке и одморне, а добро наоружане аустро-угарске трупе предузеле одлучујућу борбу противу Црне Горе из Боке Которске и сусједних јој утврђења. Иако су савезници свакодневно обећавали нужну помоћ, црногорска војска крајем 1915 стварно већ није имала ни оружја, ни муниције, ни хране, ни одјеће и обуће. Но, краљ Никола је вјеровало да ће та помоћ ипак доћи, па је наредио да се спакује у плехом обложене сандуке сва пробрана црногорска архива, почевши још од повеља из епохе Немањића, која је и иначе била у краљевом двору и под његовим личним надзором, као и најважније историске и црквене драгоцености музејског карактера из раније помињане државне »ризнице«. Све је то уредно одвезено крајем децембра чамцем за Скадар, па Бојаном, с надом да ће се, по изласку из Бојане, утоварити на неки ратни брод. Аустриски аероплан омео је, негдје на средини пута, даљи транспорт, те је архив са драгоценостима враћен у Скадар. Ондашњи гувернер Скадра, војвода Божо Петровић, одмах је сандуке вратио за Крушевац, те су ту остали до почетка 1918 год., под надзором књаза Мирка. Када је књаз Мирко пошао у Беч ради лијечења (ту је и умро 5 марта по н. к. 1918) довезао је архив на

⁴⁶⁾ Д. Вуксан, Државни Музеј Цетињски — „Алманах — шематизам Зетске бановине“, Сарајево 1931, 198.

⁴⁷⁾ Д. Вуксан, Преглед штампе у Црној Гори 1834—1934, Цетиње 1934, 167 (подаци из прилога Митра Лазовића).

Цетиње, те су га повјерљиви људи закопали у дворишту краљевог двора, а један од ранијих службеника управе двора, Перо Ж. Стојановић, чувао је у својој кући краљеве ордене и разне драгоцености. Ни краљ Никола није знао да је архив био спасен, па је тај губитак необично жалио, јер је ту архивску грађу справом сматрао за »писану ризницу части и славе Црне Горе и куће Петровића-Његоша«. ⁴⁸⁾

Да је било правилног разумијевања, на Цетињу се могао основати одмах по ослобођењу 1918 г. ванредан музеј, јер је била конфискована сва непокретна и покретна имовина краља Николе и његових наследника. Али то је добрим дијелом разнесено и опљачкано, а многе необично драгоцене ствари продате у бесцјење, ⁴⁹⁾ па се о оснивању музеја на Цетињу почело мислити тек од 1923 године, јер су 14 априла те године пронађени и откопани крајем 1915 са Цетиња одвезени сандуци са старом архивом и разним драгоценостима. Десетак дана касније предлаже један цетињски лист, да се од тих објеката оснује Историски музеј, »јер се све то односи на старију или новију историју Црне Горе«, а у броју од 5 октобра исте године лист објављује један чланак под насловом »Шта је са пронађеном архивом?«, у коме су и ове ријечи: »Нарочито је од велике важности, да ли је та архива одмах у почетку, кад је пронађена била инвентарисана. По ва-

⁴⁸⁾ Милош Живковић, Пад Црне Горе, Никшић 1935, 158.

⁴⁹⁾ Извршни народни одбор наредио је 4 децембра 1918 да се напише покретна и непокретна имовина краља Николе и његових наследника. По наређењу окружног начелника Љуба Гломазића, комисија на Цетињу почела је рад 9 децембра (чланови су јој били: Лазар Стаматовић, Мићо Баровић и писар Начелства Лазар Радуновић; 30 децембра Стаматовић је одређен на војну дужност, па га је замијенио Јокица Грујичић), али је главно „инвентарисање“ било већ извршено, јер у првом записнику комисије стоји „да су врата скоро свих одјељења (у Двору) отворена, и то нека форсирана“ и да је „највећи неред у одјељењима гдје су се налазиле скупоцјености...“ Из дворског магацина узимали су најодговорнији државни, вјерски и војни функционери шампањ, ликере, вино итд. (командант Јадранских трупа ђенерал Милутиновић, мајор М. Алексић, Марко Даковић, Стево Вукотић, митрополит; главни интендант Н. Иванчевић добио је на једном реверсу за Интендантуру 31 литар вина и 6 флаша шампања, дате су 3 флаше вина за рањеника Нова Вугделића итд.); 30 децембра 1918 дат је за неко надлештво разни луксузни намјештај Димитрији Беговићу, а 31 децембра д-ру Милу Иличковићу су дата из Наслједничког двора „за уређење Војне болнице“: 4 пиротска, 3 цариградска и 1 персиски ћилим. У фебруару 1919 однио је ондашњи управник државних добара Нико Ђурашковић најдрагоцјеније дворске ствари у Загреб ради продаје; продао је само однесене ћилиме, и то „за 28.000 круна“, а остале драгоцености (златно и сребрно посуђе) оставио је „на сахрану“ код ондашње Земаљске владе у Загребу, како пише у скоро пронађеном његовом извјештају. За продају свих покретних дворских добара Извршни народни одбор Ђурашковићу је био додијелио Вељка Матановића, шефа Главног државног рачуноводства. Управа Државног музеја није могла до данас ништа сазнати за даљу судбину ових ствари по архиви Земаљске владе у Загребу, а сам Ђурашковић је изјавио писцу ових редака да му није ништа о њима познато послје његовог доласка из Загреба, када је све, по списку, предао претставнику Земаљске владе.

роши се проносе гласови да није...⁵⁰⁾ Комисија је, међутим, почела инвентарисање архивске грађе баш тих дана, а завршила га је тек 20 фебруара 1925 године. Њени чланови били су: велики жупан Милован Цаковић, командант Зетске дивизије генерал Алекса Стојшић, претсједник Округног суда Стево Грегковић и просвјетни инспектор д-р Никола Шкерковић, кога је касније замијенио просвјетни инспектор Душан Вуксан. Пошто је од свих чланова био само по један који је радио на науци и књизи, сасвим је очигледно да је ова комисија била, углавном, политичкога карактера, па је тек тада јасно што значе ријечи д-ра Тихомира Ђорђевића, када на једном мјесту пише: »За време рада били су присутни сви чланови комисије. Они су сами цео посао, на сасвим поверљив начин, и извршили.«⁵¹⁾ Универзитетски професор Ђорђевић прегледао је, као изасланик министра просвјете, почетком 1926 године рад комисије на Цетињу и доста детаљно је описао шта је све она нашла у закопаним сандуцима и што све има у двору, поред откопаних ствари, па свој опус закључује овим ријечима: „Никакво правдање и никакав изговор не може оне који су надлежни данас извинити пред науком и доцније пред потомством, ако не учине све што им је дужност да учине да се на Цетињу не само оснује Музеј са Архивом и Библиотеком, него да се створе и услови под којима ће се, постепено, попуњавати новим музејским објектима, новом архивском грађом и новим књигама о Црној Гори«, те би Музеј постао »прави научни центар за проучавање Црне Горе.«⁵²⁾

Али иако је још 7 маја 1923 године Министарски савјет био ријешено да се двор краља Николе на Цетињу прогласи за Музеј, требало је да прођу више од три године, па да о томе донесе надлежно Министарство просвјете формално решење. Ту није било стварних тешкоћа, јер је само у ономе дијелу архиве који је био закопан комисија до 20 фебруара 1925 г. нашла 16 повеља на пергаменту, 23 хрисовуље и 10.443 документа, а истовремено је комисија нашла у краљевом двору 9.666 комада књига, које нијесу биле однесене из богате Дворске библиотеке до почетка

⁵⁰⁾ „Црна Гора“ од 7 априла и 5 октобра 1923.

⁵¹⁾ Тих. Ђорђевић, Цетињски музеј — „Српски књижевни гласник“ од 1 августа 1926, 504 (курзив је мој — Р. Д.). — Примједба сарадника „Црне Горе“ о проношењу вјести да пронађена архива није одмах инвентарисана и Ђорђевићева констатација да су чланови свој посао извршили „на сасвим поверљив начин“ вјероватно су имали некога основа, јер се доиста причало да чланови комисије пробирају из архиве све оно што се односило на Карађорђевиће и што би могло бити неповољно за ту династију, те су то предали лично краљу Александру. Причало се и то, да су му чланови комисије однијели „на поклон“ и један мали оригинални Карађорђев портрет, који је прије рата био у двору краља Николе, а то би онда била сигурно она Карађорђева слика, коју је још Његош стално држао у својој соби. Још су жива два члана комисије која је вршила попис архиве (д-р Никола Шкерковић и Стево Грегковић), па би нашој науци учинили велику услугу, ако би расвијетлили ово питање.

⁵²⁾ Т. Ђорђевић, Нав. чланак, 509.

маја 1925 године. На Цетињу је било још много архивске грађе и то: у краљевом двору, па стара архива у цетињском манастиру и огромна архивска грађа свих црногорских министарстава у поткровљу Дома слободе, до ослобођења 1918 г. званог Владин дом. »Осим тога, оружје, старо и ново, ратни трофеји, многобројне слике. . . , намјештај, поједини украсни предмети, на број 2513, које је комисија нашла у Двору Краља Николе и Кнеза Данила на Цетињу и Кнеза Мирка у Подгорици, представљају и прошлост Црне Горе и њену културу и живот њених владалаца и њихове фамилије и њихов укус, и несумњиво чине градиво за музеј на Цетињу. Најзад, гардероба краљевске куће и посуђе, које комисија није пописивала, такође представљају музејско градиво« — каже професор Тихомир Ђорђевић у својем чланку о потреби отварања Државног музеја на Цетињу.⁵³⁾

Одлука Министарског савјета од 7 маја 1923 остварена је тек 7 септембра 1926 године, када је Министарство просвјете решењем П. Бр. 3061 донијело Правила о уређењу Државног музеја на Цетињу. Овако дуго оклијевање имало је своју позадину, јер не само да су неки тобожњи политичари и државници нерадо гледали на остварење тога решења, но су, нажалост, и наши истакнути научници рачунали да би све то благо — требало пренијети у Београд! Тако је, на примјер, на свечаном годишњем скупу Српске краљевске академије, одржаном 6 марта 1924 године, прочитан извјештај о прошлогодишњем раду Академије, у коме су ови карактеристични редови: »Преко својих изасланика добила је (Академија) извештај о стању жупаниских архива у Војводини и предузела је кораке код г. Министра Унутрашњих Дела да се архиве чувају до доношења архивског закона. Исто је тако предузела кораке код г. Министра Војног да се војне архиве у Дубровнику скупе на једно место и брижљиво чувају, а код Министарства Иностраних Дела да се архива Краља Николе пренесе са Цетиња у Београд. — Предложено је Министарству Просвете да се нареди чување архива у Котору.«⁵⁴⁾ Ова наша највиша научна институција предлаже, дакле, да се све архиве по разним крајевима Југославије »чувају« ондје гдје се и налазе, а само за драгоцену архиву са Цетиња тражи да се — пренесе у Београд!

Пошто је ово тражење Академије, срећом, било објављено у једној њеној публикацији, а поред тога су и неки студенти са Цетиња били присутни овој свечаној скупу и о томе тражењу благовремено обавијестили нека мјеродавна лица на Цетињу, настало је оправдано реаговање, па је, вјероватно, то и убрзало доношење поменутих Правила о уређењу Музеја. У Правилима стоји да Државни музеј на Цетињу има три одјељења

⁵³⁾ Т. Ђорђевић, 508.

⁵⁴⁾ „Годишњак“ Српске академије наука књ. XXXII, Београд 1924, 143—144; упор. „Записи“ XIX, 191—192 и „Државна архива НР Србије 1900—1950“ (уредио др. М. Шошкић), Београд 1951, 62 и 64.

(Музејско, Архивско и Библиотечко), сва три стоје под једном управом и сва три су приступачна публици, према правилнику који ће прописати директор Музеја и одобрити министар просвјете. Три наредна члана дословно гласе: »У Музејском одјељењу чувају се сви археолошки и историјски, а сем тога и сви етнографски и умјетнички објекти који су са територије предратне Црне Горе или се на њу односе. У Архивском одјељењу чувају се сви документи и рукописи који се односе на предратну Црну Гору. У Библиотечком одјељењу чувају се књиге које се односе на предратну Црну Гору«. Посебним чланом предвиђено је систематско попуњавање музејских збирки: »Објекти у сва три одјељења Цетињског музеја имају се и даље попуњавати: Музејско одјељење ће се попуњавати објектима који буду нађени на територији предратне Црне Горе и који буду поклоњени или купљени од приватних лица, а у вези су са прошлошћу Црне Горе или представљају њену етнографску карактеристику; Архивско одјељење попуњаваће се документима (стара писма, исправе, рукописи и слично) која буду поклоњена или купљена од приватних лица, а односе се на предратну Црну Гору; Библиотечко одјељење попуњаваће се књигама, старијега датума и новима, које се односе на предратну Црну Гору, које буду поклоњене или купљене«. Чланом 10 одређено је да Државни музеј има Музејски одбор, али је та одредба била добрим дијелом политичког карактера, јер су његови чланови били по положају: директор Музеја, Црногорско-приморски митрополит, велики жупан Зетске области, командант Зетске дивизије и директор Цетињске гимназије.

Уз Правила Министарство је, под истим бројем и датумом, доставило Управи музеја упутства што све треба да послужи »као заматак« појединим музејским одјељењима. Ту су, углавном, детаљисане сугестије из раније поменутог чланка професора Ђорђевића, па то нећемо понављати, али заслужује навести неколико редака из упутства о сређивању архивске грађе: »При сређивању Архивског одјељења треба пазити и не мијешати акта различитих надлештава. Све архиве треба вратити у првобитни облик. Сва акта треба ставити на мјеста по надлештвима, годинама, датумима и нумерама, тако да са њима буду рестаурирана и сва стара надлештва Црне Горе и да се за свако надлештво могу употребити стари дјеловодни протоколи...«. Из завршног пасуса ових упутстава види се, да је Државни архив на Цетињу био замишљен као централна научна институција у Црној Гори, јер је препоручено Управи да убрза рад нарочито око сређивања Архивског одјељења, »како би се акта ставила публици на употребу, а у исто вријеме како би се отпочело преношење и сређивање архива из других мјеста предратне Црне Горе, да би све било на једном мјесту у Цетињском Музеју«.

Тако је 7 септембра 1926 године поново основан Државни музеј на Цетињу, скоро пуних тридесет година послје његовог

првога оснивања, 6 децембра 1896 године, само сада од сасвим других објеката, јер су објекти првога Музеја и његових одјељења — као што смо видјели — потпуно нестали у току Првога свјетскога рата. Неколико дана раније, 20 августа 1926, Министарство просвјете донијело је решење, да се директор Државне гимназије у Беранама Душан Вуксан додијели на рад новооснованом Државном музеју, »с тим да му се повјери сав посао око уређења те установе«. Истога дана одлучило је Министарство да се Вуксану »повјери посао око прегледа, пописа и сређивања архиве, која је сада смјештена на тавану под кровом Дома слободе«, а тај посао имао је да обавља хонорарно, поред своје редовне дужности.

Професор Вуксан је одмах почео рад, али је наишао на извјесне тешкоће и код великог жупана Џаковића и код ондашњег управника државних добара (Уроша Р. Марковића). Ипак је убрзо савладао све тешкоће и формалности, јер је већ до 10 новембра успио да пренесе из Дома слободе »највећи дио« архивске грађе (»42.000 килограма«), а тога дана предао му је жупан Џаковић »драгоцјености, архиву и библиотеку покојног краља Николе«. Видећи како је драгоцјена прикупљена архивска грађа, Вуксан већ почетком септембра моли Министарство да Архив може издавати свој гласник, а 26 октобра, уз поновљену молбу да часопис може издавати од 1 јануара 1927 г., наводи и то, да ће часопис носити наслов »Архив за културну и политичку историју Црне Горе«. Часопис је, међутим, почео да излази тек у јулу 1927 године, а добио је и други назив — »Записи«. Првих дана рада на сређивању архивске грађе Вуксан је учинио важна научна открића, јер је чак и у архиви коју је пренио из Дома слободе, гдје се чувала углавном архива црногорских министарстава (од 1879 и даље), нашао 14 новембра (1926) 4 писма владике Данила, око 100 писама владике Рада и преко 200 писама митрополита Петра I, а 16 и 25 новембра нашао је у тој архивској грађи двије Његошеве непознате пјесме. Радећи сам на стручном сређивању архивске грађе, Вуксан почетком децембра извјештава Министарство да је само током новембра сређено 116 докумената до епохе Петра I и 42.140 докумената од почетка владе Петра I до краја 1915 године, те 14 априла идуће (1927) године тражи одобрење од Министарства просвјете да научни радници могу искоришћавати сређену архивску грађу за период до 1878 године, а истога дана даје предлог и за одобрење да се Музеј (Двор) може редовно посјећивати уз наплату улазница. Министарство није прихватило предлог за отварање Музеја за публику, али је одобрило да директор Вуксан може објављивати документе за културну историју Црне Горе до Берлинског конгреса (1878), а »што се тиче политичких докумената из истог времена, за њихово објављивање се мора сваки пут тражити нарочито одобрење од Министарства просвјете«. Убрзо је само Министарство одустало од овога прописа, јер, на примјер, молбу једнога професора да може употре-

бити грађу из епохе Петра I шаље Управи Музеја и одобрава му рад у Музеју, »ако је то могуће по правилнику поменутог Музеја«. Директор Вуксан је такође искористио ово попуштање Министарства, те ће убрзо сарадници цетињских »Записа« почети слободно обрађивати разна питања из црногорске историје.

Прве године своје управе Вуксан је искористио и за оправке зграде, а у томе му је много користила чињеница, што је за дуже времена први спрат зграде био резервисан за евентуални краљев долазак на Цетиње, док су за Музеј, Архиву и Библиотеку употребљаване само приземне просторије.⁵⁵⁾

Министарство је, међутим, врло споро, а можда и нерадо излазило у сусрет директору Вуксану у погледу постављења нужног броја службеника, јер 5 марта 1928 г. Вуксан пише Управи Двора о разним оправкама зграде, па каже и то, да »ево трећа буџетска година« Музеј још није ушао у државни буџет као надлештво и још нема служитеља. Тако ће, на своју руку, Вуксан поставити служитеља тек од 1 маја ове године, а Министарство му је накнадно одобрило то постављење, али под условом »ако Музеј има кредита«. Кроз неколика мјесеца, почетком децембра 1928, постављен је, на предлог директора Вуксана, професор Божо Ђукић за библиотекара Музеја, али је он умро већ 8 октобра 1929, те је дуго времена остао Музеј без библиотекара. Министарство је, међутим, Музеју повремено додјелјивало понеког учитеља или учитељицу, а то су чешће пута били баш они који због слабога здравља нијесу могли радити у учионици, те су се мало могли користити и за послове око сређивања архивског и књижног фонда у Музеју. Тако је, стварно, сам Вуксан научно сређивао архивску грађу и инвентарисао књиге музејске библиотеке, па је чак водио и дјеловодни протокол. Када је тражио постављење бар једнога стручног лица за помоћ у раду, Министарство је поставило за кустоса у Музеју Дервиша Коркута, дотадашњег муфтију у Травнику (радио је у Музеју од краја 1930 до почетка новембра 1937 г.)⁵⁶⁾

⁵⁵⁾ Вуксан је једном приликом искористио вијести из новина о намјераној краљевој посјети Цетињу, па 9 марта 1927 г. пише Управи двора и ово: »За трпезарију и кухињу имамо све посуђе, осим ножева, виљушка и кашика. Овај прибор који је понесен одавде, као што ми је познато налази се у Министарству финансија и добро би било да се овај прибор поврати у стари двор на Цетиње... Као што Вам је познато, исто тако стари двор има ни једног ћилима. Све је то распљачкано и разнесено...« — Вуксанов предлог није усвојен и све до рата 1941 ово златно и сребрно посуђе било је у трезорима Министарства финансија у Београду у око 25 куфера (краљ Никола је приликом прогласа за краља добио толико драгоцјених поклона од разних европских и ваневропских суверена, да је данас немогуће ни приближно схватити какво је богатство ту било); прије рата Управа Музеја није ништа могла урадити да се оно поврати Музеју, а послје ослобођења, наравно, није се могло о њему ништа сазнати.

⁵⁶⁾ На Музеј се доиста попречио гледало, што доказују и минимални кредити Министарства просвјете и никаква пажња предлозима за повећање особља. Нарочито се нерадо гледало на објављивање у »Записима« необично важне грађе из црногорске историје, па се почетком 1930 године

Задњих мјесеци Вуксанове управе прописало је Министарство просвјете Правилник о наплати улазница у државне музеје. Он је донесен под П. Број 13033 од 20 априла 1932 г. и важио је за све музеје у држави. Улазнице су наплаћиване радних дана по 5 динара од грађана и официра, а по 2 динара од ђака и војника, док се недјељом и празником улазнице нијесу наплаћивале. »Екскурзије ђака у групама и разних других удружења и установа, када имају научну или национално-просвјетну сврху, као и посјете угледних научника, умјетника или критичара, ослобођавају се плаћања улазница«. За музеје је био нарочито користан пропис члана 5, по коме је сав приход од продатих улазница ишао на покриће трошкова дотичног музеја, према нахођењу његовог управника.

Три мјесеца касније, 19 јула 1932, министар просвјете д-р Драг. С. Којић удовољио је молби италијанске краљице, »с обзиром на њено наслеђено право и из разлога политичке природе«, да јој се уступе из Државног музеја »породичне слике дјеце блаженопочившег краља Николе (осам од Буковца и три од непознатог аутора, све у малом формату) и један ћилим величине 4x4 метра«. Сам директор Музеја послао је Министарству извјештај, да су Буковчеве слике процијењене по 20.000 динара свака, а вредност ћилима је до 320.000 динара, али од тих »процјена« није било користи, јер је Министарство просвјете министрову одлуку доставило Музеју само »на знање«!

17 јула 1932 Министарство просвјете је телеграфским рјешењем П. Бр. 27463 наредило управнику Вуксану, да одмах преда дужност кустосу Дервишу Коркуту. Овакво хитно пензионисање услиједило је због тога, што је Вуксан дао једном пријатељу Прибићевићеву књигу »Диктатура краља Александра«, па су од њега, сигурно због неке необазривости, сазнале за то управне власти и надлежне одмах извијестили. Због многобројних музејских објеката дужност се није могла одмах предати, а ни кустос Коркут није моментално био на Цетињу, те је Вуксан тек 17 октобра почео предавати дужност новопостављеном управнику Мирку Меденици, дотадашњем професору и вршиоцу дужности директора женске гимназије у Суботици (постављен је за управника указом П. Бр. 33574 од 23 августа 1932).⁵⁷⁾

Професор Меденица има необично велике заслуге за Државни музеј на Цетињу. Он је остао на управи ове важне институције све до 14 маја 1946 године, када је пензионисан. Професор Меденица је био биолог по струци, те није имао личног научног интереса за архивску грађу у Музеју, као што је то био

почело причати и о укидању Музеја. Ово је приморало директора Вуксана да о томе тражи обавјештење од Министарства просвјете, које му одговара да „не постоје никакви мотиви ни намере за затварање Музеја на Цетињу“.

⁵⁷⁾ Меденица је, као професор Државне гимназије на Цетињу, бидодијељен на рад Музеју и кратко вријеме крајем 1926 године.

случај са досадашњим директором Вуксаном. Поред тога Меденица је био годинама на служби у Русији, и то баш извјесно вријеме у музејској струци, те ће главну пажњу посветити музејским објектима, као и поправкама музејске зграде, што ни иначе није могао радити директор Вуксан у првим годинама рада око уређења Архиве и Библиотеке. За вријеме свога управљања Државним музејом он је необично савјесно, па се може рећи и фанатично, чувао многобројне музејске објекте, чак и оне који су били по свим формалним прописима расходовани. Он није гледао ни на положај оних који су тражили да се нешто отуђи од музејског инвентара, па је због тога и своје политичке отворености и вјере у побједу савезника и наших народно-ослободилачких снага чак и затворен и крвнички тучен у цетињском затвору одмах после Тринаестојулског устанка. Био је неко вријеме и интерниран, па је ослобођен и враћен на своју дужност тек када се видјело да има преко 60 г. Поред свих непријатности и тешкоћа које је имао од априла 1941 па до ослобођења Цетиња у новембру 1944, Меденица није хтио да напусти Цетиње и повјерени му Државни музеј, иако му се породица налазила у Београду на дан капитулације Краљевине Југославије, већ се кроз цијело вријеме трудио да музејске драгоцености очува својој ослобођеној отаџбини, како је често говорио.

Он је исто тако љубоморно чувао музејски инвентар и прије рата, па заслужује навести бар два-три случаја његовог савјесног рада и чувања. Тако је, на примјер, министар просвјете Р. Станковић послао „на поступак“ своју одлуку П. бр. 44401 од 10 новембра 1932, по којој је и Управа Државног музеја на Цетињу имала да издвоји „из својих збирака народних рукотворина све објекте које би било вриједно изложити у Државном музеју у Сарбрикену и који би достојно репрезентовали нашу умјетност“ на Југословенској изложби, која се тамо приређује. Директор Меденица не само да није ништа издвојио из музејских збирки, но на ово наређење није уопште донео никакво решење, већ га је само — завео! Други случај је много карактеристичнији. Наиме, још почетком 1928 г. тражио је командант Зетске дивизије хитан извјештај о томе, што је све сачувано од архиве црногорске војске у Државном музеју. Тада је директор Вуксан одговорио да се архивска грађа тек сређује, па ће послати тражене податке — чим се иста среди. Тим одговором се командант моментално задовољио, али нијесу његови претпостављени. Они су тражили начин да пренесу сву црногорску ратну архиву у Београд, па је Министарство просвјете њихов предлог одобрило и о томе извјестило Управу Музеја крајем октобра 1935 г. На ово решење директор Меденица није ни одговорио, па је онда сам Главни ђенералштаб тражио архиву од Управе Музеја. 24 марта 1936 директор Меденица одговара да он наређења надлежног министра разумије тако, да се архивска грађа стави на преглед претставницима Ђенералштаба у Музеју на Цетињу, а не да се она шаље

у Београд. Да би што боље одбранио своје мишљење, директор Меденица у своме повјерљивом акту од 24 марта 1936 пише Главном ђенералштабу и ово: „Част ми је напоменути, да је и раније покушавано да се неке ствари и документи издаду појединим државним надлештвима, али *Управа Двора Његовог Величанства краља никада није дозвољавала да се ма који предмет или докуменат отуђи из овог Музеја.* . . .» Када ништа није помогло, па ни индиректно тражење од стране команданта Зетске дивизије, онда се Главни ђенералштаб обраћа за помоћ лично намјеснику кнезу Павлу, јер је краљ Александар, на кога се „позива“ директор Меденица, одавно мртав, али директор Меденица све од 18 септембра 1936 до априла 1941 није извршио чан ни намјесниково наређење, иако се њим сада тражило само да се документи повремено шаљу у Београд, „с тим да се по употреби врате управнику истог (Музеја) у исправном стању“.⁵⁸⁾ Тако је, између осталог, директор Меденица својом упорношћу сачувао за нашу историју драгоцену црногорску ратну архиву, која би свакако од 1936 до априла 1941 године била добрим дијелом и уништена, па свакако и тенденциозно протумачена, а у априлу 1941 г. прогутала би и њу ватра, као што је и осталу архивску грађу у згради Главног ђенералштаба у Београду.

Оваквом својом упорношћу Меденица је бранио музејске објекте и за вријеме окупације, али сви његови протести нијесу ништа помогли код гувернера Пирција—Биролија, по чијем су наређењу 12 и 14 новембра 1942 године неколико виших италијанских официра са својим супругама, међу њима чак и гувернерова супруга, однијели на десетак камиона и између себе раздјелили сав магацинирани музејски инвентар и одмах у музејско приземље уселили магацин за исхрану официра и војника Гувернерства, а лично гувернер Бироли узима из Музеја једну ванредну мермерну главу из Дукље, која је дотада била изложена у Музеју, и 8 јуна 1943 године шаље је авионом у Рим на ову адресу: *Colonello Tancredi, Roma (Palazzo del Drago, Via Quattro Fontane 20)*.⁵⁹⁾ Заслужује напоменути и то, да је директор Меденица, заједно са ондашњем библиотекаром, систематски ометао рад свима који су хтјели за вријеме окупације да користе архивску грађу и музејску Библиотеку, јер је био свјестан да се у таквим приликама не може радити на науци и да такав „научни“ рад иде само у корист окупатора и њихове пропаганде, да у окупираној земљи „све тече нормално“!

⁵⁸⁾ Архива Државног Музеја.

⁵⁹⁾ Столарски радник Владимир Кирсанов паковао је мермерну главу, по Биролијевом наређењу, па је тајно преписао адресу и истога је дана предао директору Меденици. — За вријеме своје управе Њемци су из Музеја однијели само један велики албум са фотографијама историских споменика и разних предјела Црне Горе и важну књигу „*Les bords de l' Adriatique et le Monténégro par Charles Yriarte*“, Paris 1878.

Приликом ослобођења Цетиња (13 новембра 1944) директор Меденица је одмах организовао нормалан рад у Музеју, те се већ у другој половини новембра почиње систематски искоришћавати књижни и архивски фонд Државног музеја. За ово је велико заслуга и ондашњег претсједника Среског народноослободилачког одбора, Михаила Вицковића, који је имао правилан однос према културном наслеђу нашега народа. Директор Меденица је и даље с необичном љубављу и вољом радио на унапређењу повјерене му институције, све до почетка мјесеца маја 1946 г. Тада је тражио пензију, јер се није могао сложити с поступцима ондашњег помоћника министра просвјете Андријом Копривицом, који је био претсједник комисије за преуређење Државног музеја. Она је образована решењем министра просвјете друга Ника Павића Број 4511 од 9 априла (1946), а њени су чланови били: помоћник министра просвјете Андрија Копривица, начелник Одјељења за народно просвјећивање и културу Марко Кажих, директор Музеја Мирко Меденица, књижевник Михаило Лалић, умјетници Милан Божовић и Антон Лукатели и професор и библиотекар Музеја Ристо Драгићевић. Ни сам претсједник, ни неки чланови комисије нијесу имали правилан однос према драгоценим музејским објектима,⁶⁰ јер их нијесу посматрали са научне и музеолошке тачке гледишта. Директор Музеја, међутим, као и сви који рукују културним наслеђем једнога народа, није могао ни смио заборавити ово важно начело: „Сваки музејски радник сноси, као чувар историских докумената и културних споменика, огромну одговорност пред домовином и пред читавим човјечанством“, па је одмах тражио пензију. Упоран као увијек, није хтио одустати од свога захтјева ни на предлог нај-

⁶⁰) Тако је, на предлог комисије, министар просвјете друг Нико Павић донио решење III Бр. 6591, од 4 јуна 1946, да се сви предмети „вјерског карактера“ из Државног музеја „пренесу у црквени музеј на Цетињу на даље чување“, а то су баш они објекти које је још књаз Данило издвојио из манастирске ризнице (њих је краљ Никола добио крајем 1915 г.) и многобројне скупочјене иконе, које је краљ Никола са члановима породице добијао на поклон (тада су уступљени 97 драгоцених објеката: митре владике Висариона, Данила и Петра I, архиепископске штаке владике Данила, Петра I и Петра II, три позлаћене панације, четири напрсна крста, велики крст владике Рувима, рађен од Ђура Чајничанина 1632 са необично успјелим минијатурама, чаша — путир Пећке патријаршије, 57 икона итд.). — За вријеме размјештаја музејских објеката претсједник Копривица редовно доводи разна лица из вароши да му помажу у раду, а не пита о томе претставнике Музеја, поручује нове витрине за етнографске објекте висине свега 160 см (потписани, као претставник Музеја, није хтио потписати уговор са фирмом за израду витрина нижих од 220 см, те је то једва прихваћено), магацинира објекте по своје личној нахођењу итд.; сликари Милан Божовић и Антон Лукатели неколико пута траже да им се даду велики портрети разних владалаца да их премажу и на њима израде своје слике, Лукатели небројено пута пита Божовића за разне слике јесу ли оригинали или копије, јесу ли настел или акварел; Лалић предлаже да се продаду дворски кревети, а портрети европских владалаца да се држе у некоме углу, „па кога интересују нека их преврће и гледа“...

одговорнијих руководилаца, те је пензионисан 14 маја, а многобрдне музејске објекте успио је да преда до 4 јула своје замјенику, супленту Тому Мировићу. Мировић је остао на положају замјеника директора кратко вријеме (од 30 маја до 28 септембра 1946), па је за директора постављен професор Јован Ивовић. Ивовић је на томе положају остао до почетка мјесеца новембра 1949 године, када је дужност директора примио писац ових редака.

Првих дана послје ослобођења Државни музеј на Цетињу био је једина институција научног карактера у НР Црној Гори, те је он за дуже времена обављао послове Завода за заштиту споменика културе (решењем Министарства просвјете III Бр. 1649, од 5 фебруара 1946), а неко вријеме и Земаљске централне библиотеке (решењем III Бр. 3933, од 26 марта 1946). То је трајало све док су се створили услови да се ове институције посебно оснују и отпочну самосталан рад: Централна библиотека већ у априлу 1947, а Завод за заштиту споменика културе тек у септембру 1948 године. Почетком 1947 г. основано је при Државном музеју — на предлог директора Ивовића — посебно одјељење Народноослободилачке борбе, које је систематски радило на прикупљању материјала не само из народноослободилачке борбе на територији Црне Горе од 1941 до 1945 г., већ и на скупљању материјала из илегалне борбе Комунистичке партије и наше омладине у периоду између два рата. Из тога одјељења изникао је Народноослободилачки музеј на Цетињу, који је постао посебна буџетска установа тек 1 јануара 1951, иако је основан Уредбом Број 3807, од 1 септембра 1950, а иселио се из зграде Државног музеја у рестаурирану Његошеву „Биљарду“ тек првих дана мјесеца септембра 1951 године.⁶¹⁾ Скоро сви објекти данашњег Његошевог музеја били су до септембра 1951 г. такође инвентар Државног музеја, па су, по одлуци претсједника Савјета за просвјету и културу НРЦГ друга Мила Јовићевића Бр. 11617, од 6 октобра 1951, уступљени за новоосновани и свечано отворени Његошев музеј у „Биљарди“ на дан 5 септембра 1951 г. (Уредба о оснивању Његошевог музеја донесена је тек 25 децембра 1951, под Бр. 4881).⁶²⁾ 25 децембра 1951 г. донесена је Уредба о оснивању Етно-

⁶¹⁾ Управа Државног музеја предала је Музеју НОБ-е и двије вазе на којима су били радови Ива Новаковића, а новооснованој Умјетничкој галерији уступила је, по одобрењу Савјета за просвјету и културу НРЦГ, следеће радове: Илије Шобајића (2 комада), Мила Милуновића (1), Петра Лубарде (2), Милоша Вушковића (2), Јована Зоњића (1), Ива Новаковића (9), Воја Лековића (1), Риста Стијовића (1) и Светозара Почека (1).

⁶²⁾ Из инвентара Државног музеја дато је почетком септембра 1951 за Његошев музеј 67 предмета (много од њих су необично важни за нашу прошлост као умјетнички и историски објекти): оригинални Његошеви портрети од Јохана Беса и Јозефа Томинаца, три Његошеве фотеље, Његошеву касу, цијев од Његошеве кубуре (на њој су гравиране ријечи „Владике Црногорскога“, а поклоњена је од Војног музеја ЈА), Његошеве двије кубуре, ловницу коју је Његошу поклонио Алипаша Ризванбеговић, кључ

графског музеја (Бр. 4951), који је исто уређен почетком септембра 1951 у „Биљарди“, а до доношења Уредбе био је у саставу Државног музеја, док је неко вријеме припадао и Заводу за заштиту споменика културе.⁶³⁾

Нешто раније, 1 априла 1949, донио је министар просвјете друг Радомир Коматина решење (VI Бр. 6382) којим је изузет из подручја Државног музеја сав архивски фонд Краљевине Црне Горе, сем такозваног Дворскога архива (та архивска грађа била је откопана 14 априла 1923), па је прикључен Историском институту и у његовом саставу је остао до децембра 1951, када је припао новооснованој Државној архиви НРЦГ (Закон о државним архивама донесен под Бр. 1205, од 6 децембра 1951 г.). Министар просвјете је истим решењем (VI Бр. 6382, 1.IV.1949) одузео од Државног музеја цјелокупну његову Библиотеку (главни њен дио је припадао ранијој Дворској библиотеци) и прикључио је такође Историском институту НРЦГ (Институт је основан Уредбом од 3 јула 1948). На предлог директора Државног музеја, са којим се, као сасвим оправданим, сложио Музејски савјет НРЦГ, министар просвјете друг Живко Жижих је својим решењем VI Број 3525, од 22 фебруара 1951, ставио ван снаге решење VI Бр. 6382/49, уколико се односило на Библиотеку Државног музеја, те је она опет постала саставни дио Музеја, као што је била од његова оснивања. Да би се онемогућио самовољан однос према музејском инвентару, какав је практиковао за извјесно вријеме помоћник министра просвјете Андрија Копривица, који је не само позајмљивао, но често пута и поклањао музејске објекте,⁶⁴⁾ главни политички руководиоци, у првом реду другови Блажо Јовановић и Андри Мугоша, одлучили су да се томе мора стати на крај, те је министар просвјете друг Живко Жижих донио и решење VI Број 3201, од 11 фебруара 1950, које је необично важно за даљи нормалан рад у Музеју и савјесно чување његовог инвентара, јер се од дана доношења тога решења „из Државног музеја на Цетињу не може нити смије ишта издавати, како од предмета

града Жабљака, Његошев прстен, отиске Његошевог новца званог „Перун“, књиге библиотеке Петра I (195 ком.) и Његошеве библиотеке (211 комада) итд.

⁶³⁾ За откуп и прикупљање објеката за Етнографски музеј Савјет за просвјету и културу НРЦГ одредио је професора Јована Вукмановића (Вукмановић је од 20 августа 1951 г. водио надзор и над откупљеним објектима за Његошев музеј; њих је током 1951 г. прикупљала посебна Секција за музеј при Одбору за прославу Његошеве стогодишњице, којој је био руководиоца писач ових редака).

⁶⁴⁾ По усменом или писменом Копривичином наређењу издат је од јула 1946 до новембра 1949 г. 951 музејски објекат на реверс разним надлештвима, друштвеним организацијама и појединцима, а у истоме раздобљу расходовано је 429 објеката (ту је, доиста, било објеката без икакве умјетничке или историске вредности, али исто тако и приличан број важних музејских објеката). Од 1950 г. па даље Управа Музеја је, по одобрењу главних политичких руководиоца и министра просвјете, повратила већи број позајмљених објеката (поклоњене, наравно, није тражила)

тако и од докумената“⁶⁵) Током 1951 године ријешено је и питање улазница не само за музеје, већ и за позоришта и биоскопе на територији НР Црне Горе. Решење о томе донио је претсједник Савјета за просвјету и културу НРЦГ друг Мило Јовићевић (Број 12707, од 31 октобра 1951), које је и данас на снази, а по коме су улазнице у Државни музеј по 20 динара, док студенти, ђаци и војници плаћају приликом колективних посјета само по 5 динара.

Једно важно решење за Државни музеј донио је претсједник Савјета за просвјету и културу НРЦГ друг Мило Јовићевић 15 септембра 1952 године (Број 8047). Тим решењем је образована специјална комисија »за реорганизацију и нову поставку изложбеног материјала« у Државном музеју, са овим члановима: Јагош Јовановић, претсједник Научног друштва НРЦГ, Милутин Пламенац, директор Завода за заштиту културних споменика, Милош Вушковић, директор Школе за примијењену умјетност у Херцеговном (сада директор Умјетничке галерије на Цетињу), Данило Лекић, начелник Одјељења за културу и умјетност, Јован Вукмановић, директор Његошевог музеја, Александар Пријић, директор Музеја Народноослободилачке борбе, и Ристо Драгићевић, директор Државног музеја. Чланови комисије су постепено проучавали поједине музејске проблеме, па их повремено решавали, према постојећим материјалним и техничким могућностима, јер за преправку и уређење зграде, систематско и темељно уређење Музеја и нову поставку многобројних изложених објеката требају велика материјална средства.⁶⁶) Што се могло урадити из редовних буџетских средстава и минималних кредита за

⁶⁵) И поред овога важног, начелног и оправданог решења, Управа Музеја је била два пута приморана током 1951 г. да од њега отступи. Директор Умјетничке галерије друг Ратко Ђуровић тражио је од министра просвјете друга В. Радовића да донесе решење о уступању Галерији Чермаковог портрета књегине Даринке (рађен за књажев двор 1862) и велике слике Напуља од Пера Почека (била је од самог сликара поклоњена књазу Николи). Решење је донесено 10 априла и на молбу тада болесног директора Музеја да се узимање слика одложи до његовог оздрављења, друг Ђуровић је изрично одговорио: „Ја ћу их данас на силу однијети преко рамена, ако не наредиш да ми се одмах издаду“. Пошто је писац ових редака устао и ствар изложио претсједнику другу Блажу Јовановићу, слике су, по његовом наређењу, повраћене Музеју. — У августу исте године, на неумјесно и упорно тражење ондашњег директора „Ловћен филма“ Васа Брајовића, Управа Музеја морала је дати оригиналну Његошеву фотељу за снимање документарног филма о Његошу, по наређењу претсједника Савјета за просвјету и културу НРЦГ друга Мила Јовићевића и начелника Слободана Бујишића. Ништа нијесу помогла многобројна објашњења Управе Музеја да се таква фотеља може за филм лако и брзо израдити према оригиналу, а овом приликом Управа није могла тражити заштиту претсједника друга Блажа Јовановића јер је био на одмору, иако је телеграфски протестирала противу наређења Савјета.

⁶⁶) Требало би израдити двије бетонске плоче у цијелој згради, увести парно гријање, поново тапицирати зидове свих изложбених сала, процијерити богату Оружницу и средити оружје по епохама, израдити модерне полице за Библиотеку, уредити Архивско одјељење (у њему је од краја

ове радове комисија је извршила и на својој сједници, одржаној 5 маја 1956 године, донијела закључак, да овако преуређен Државни музеј може успјешно вршити научну и културно-просвјетну улогу и потпуно задовољити наше и домаће посјетиоце, те тако сачекати скоро економско ојачање НР Црне Горе, када ће се овој институцији и другим њој сличним моћи посветити пуна пажња и додијелити им се потребни кредити за њихов даљи напредак и развитак.

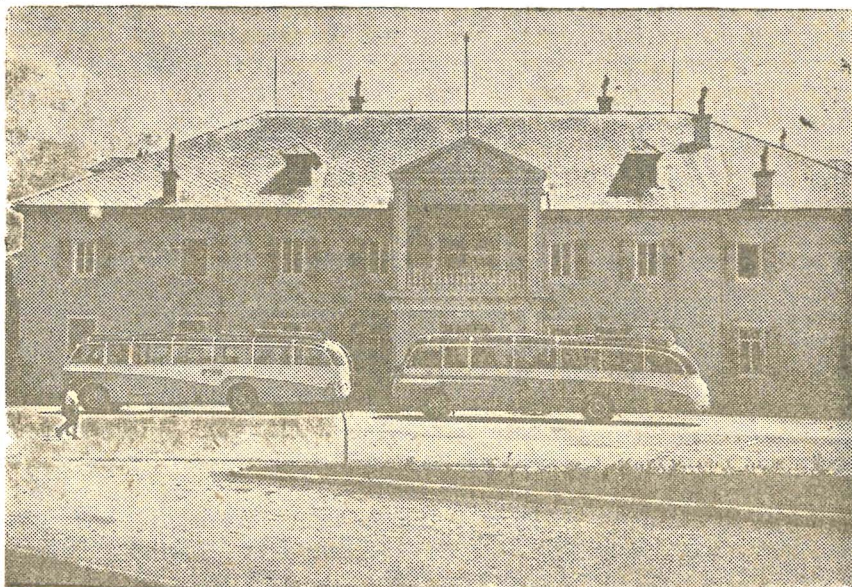
У периоду од пуних шездесет година Државни музеј је имао доста тешкоћа, а било је природно да његов напредак највише омету два свјетска рата, који су уништили добар дио културног наслеђа читавог човјечанства. Но он је имао и у мирно вријеме доста тешкоћа, па и на њих треба скренути пажњу, с надом да ће оне постајати све ређе. Да је између два рата његова Управа имала мало помоћи од надлежних већ смо видјели, а то ће се још боље илустровати када напоменем да је за 1939/40 буџетску годину позиција за откуп слика и разних етнографских објеката износила само 1.500.— динара, а позиција за попуњавање библиотеке, набавку стручних књига, часописа и рукописа, повез књига и картонажу свега — хиљаду динара. Да није било прописа по коме је Управа Музеја могла трошити приходе од улазница за најнужније музејске потребе, он се сигурно не би могао одржати из редовних буџетских средстава у периоду до 1941 године. Но, било је и последије ослобођења мало разумијевања за потребе Музеја код неких финансиских органа, нарочито у погледу кредита за попуњавање музејских збирки, а то је животно питање за сваки музеј. Вјерујем да је такво схватање већ прошлост, а у каквој се ситуацији налазила Управа Музеја првих година последије ослобођења може се видјети из тога факта, да је било тромјесечја у којима је Музеју одобравано свега по 8.000.— динара за откупе историских и умјетничких објеката! Било је и других тешкоћа, а ево само двије од њих. Када је Министарство финансија одбило сагласност за откуп неких објеката од приватних лица, иако је стручна комисија при Музеју те објекте сматрала нужним за музејске збирке, Шеф Отсеја пропорција друг Бушковић дао је 29 јуна 1951 г. овакво објашњење: „Напомињемо, да је мишљење овог Министарства да Музеј своје куповине треба да ограничи на стварно потребне и нужне откупе појединих објеката, јер повећање новца у оптицају без одговарајућег робног покрића ствара диспропорцију између куповних и робних фондова«. Други случај био је приликом понуде велике Буковчеве слике »Црногорски гуслар« (2,00 x 1,30 м.), када Управа Музеја није ништа могла урадити за њен откуп ни код министра финансија друга Гарчевића. Али, срећом, оба ова случаја, као и све

1951 до данас канцеларија директора Државне архиве НРЦГ, а у музејском сутерену, одређеном за археолошке објекте, смјештене су фасцикле Државне архиве НРЦГ, урамити и изложити многобројне црногорске и турске ратне заставе, итд.

сличне од ослобођења до данас, правилно је схватио и повољно ријешо друг Блажо Јовановић, те се Управа Музеја сматра обавезном да му и на овоме мјесту изрази искрену захвалност.

Као што је раније наглашено, основ за данашњи Државни музеј на Цетињу су објекти који су се затекли у двору краља Николе приликом ослобођења 1918 године, а нијесу били распродати. разнесени и опљачкани до оснивања Музеја 1926 г. У пе-

Сл. 4. Државни музеј на Цетињу

риоду између два рата Управа Музеја успијевала је, иако с муком, да дође до најнужнијих кредита за попуњавање својих збирки, те није дозвољавала да приватни власници уступе неке друге музеју важније историске и умјетничке објекте, везане за историју Црне Горе. Послије ослобођења 1944 године Управа Музеја се, природно је, нашла у много повољнијој ситуацији, те се на Државни музеј и културно наслеђе које се у њему чувало није нерадо и љубоморно гледало,^{66а)} па јој се радо, сем појединачних случајева, излазило у сусрет, те је могла систематски попуњавати своје збирке архивском грађом, књигама, оружјем и одјелом историских личности и истакнутих народних јунака, умјетничким сликама итд. Тако су, од важнијих објеката, послје ослобођења набављени и ови: токе, долама и

^{66а)} Када је, на примјер, француски књижевник г. Жан Касу посјетио Државни музеј, ни ондашњи директор Ивовић, ни библиотекар Музеја нијесу могли измолити његовог пратиоца друга Милана Богдановића да му каже наше излагање о „Октоиху“ из Црнојевића штампарије, већ нам је обојици одговорио: „Није то важно...“!

кубура књаза Данила,⁶⁷⁾ токе Блажа Бошковића и Бошка Н. Мартиновића, сабље Божана Петровића, Миљана Вуковића (раније била попа Ђура Кусовца), Велише Лазовића, Филипа Петровића, Сулејман-паше (сва гравирана златом), Ника Ст. Мартиновића (учествовао у острошком затвору 1853), Бошка Н. Мартиновића, Богића и Борђије Марковића, разно оружје Лазара Социце и сребрна чаша коју су му поклонили Дубровчани 1875 године, цефердар Василије Баћовића, јатаган Новака Милошева Вујошевића, који су му поклонили руски патриоти за славно јунаштво у боју на Фундини, оружје спушких капетана Међикукића, биста Новице Церовића од Ивана Рендића, двије Буковчеве слике («Црногорски гуслар» и портрет књаза Николе из млађих дана), два Чермакова портрета (Миљана Вукова и војводе Мирка Петровића), слику Антона Карингера »Суђење под дрветом« (још 1939 г. откупила је Управа његову слику »Спровод тијела књаза Данила из Котора 1860«), »Црногорку« Р. Калиновића, »Поклич Црногораца« Анастаса Боцарића, неколико цртежа Илије Шобајића, итд. Друге изложене и магациниране слике биле су власништво краљеве прије рата и припале су Музеју 1926 године, а међу њима су радови и ових умјетника: Буковца Влаха, руског сликара Венига, Врбице Мила, Јовановића Паје, Медовића Целестина, Почека Пера, Чермака Јарослава, скулптуре Ивана Рендића (бисте књаза Николе и књажевог секретара Јована Сундечића), руског вајара професора В. Н. Клота, па ових умјетника: Ahmed, Arnous B., Bertier F. E., Blaas E., Blitz J. H., Böss Joh., Canghans J. F., Coveli, Coen A., Garnot A., Faillutti G., Klieber, Karl Maya, Marzi Ezjo, Mariotti, Pogaschnigg Ugo, Serra E., Tamburini A., Tito Et., Tito Agujari. . .

Државни музеј има Архивско одјељење у коме је најстарији докуменат још из 1234 године, па књиге почевши од Црнојевића »Октоиха« из 1493 године, а необично је богата и драгоценост његова оружница са многобројним ратним трофејима: стрижеле, копља, мачеви, палоши, штитови, халебарде, цефердари, кубуре, леденице и даље све до оружја из Балканског и Првог свјетског рата.⁶⁸⁾ У њему се налази необично богата збирка ордена

⁶⁷⁾ Токе књаза Данила биле су купљене за поклон, па су, по изричном наређењу претседника Владе друга Блажа Јовановића, дате Државном музеју у зајмену за друге токе, мање историске важности. Долама књаза Данила касније је била код војводе Мирка, па војводе Ђура Петровића, те су је наследници војводе Ђура уступили Музеју.

⁶⁸⁾ Међу неколике стотине комада старог оружја има доста дупликата, а пошто је један посетилац Музеја (другарица Митра Митровић) још давно предлагао ондашњем министру просвјете НРЦГ да дупликате уступимо за Музеј у Београду, ево како се скоро редовно долазило до дупликата: „Два млада војника, Куча, управо ћеча од својијех 16 година, донесена су с бојишта (на Фундини 2/14 августа 1876) у силним ранама. Они се ухватише са по једним Турчином у коштац, па кад им не могаху одољети, скочише им на плећи. Турци их подухвате и нагну с њима бјежати у војску. Но они сваки свога Турчина стану бости с плећа у прса. Други Турци притрче и удараху их ножевима по плећима. Напошљетку обојица

и медаља краља Николе, од којих је један дио добио приликом свечаног прогласа Црне Горе за краљевину, па црногорски грбови, поштанске марке, метални и папирни новац, велик број плакета везаних за разне културне и политичке догађаје у Европи, око 70 ванредних ваза, близу 100 икона (привремено су дате манастирској ризници), велик број сребрног и нешто позлаћеног прибора за јело, које има добрим дијелом и умјетничку а не само материјалну вредност, необично ријетке примјерке намјештаја, почевши још од столице династије Црнојевића са краја XV вијека, са ванредним оријенталским и венецијанским салонима.

У првоме периоду свога постојања, од 1896 г. па даље, Државни музеј није могао одиграти намијењену му научну улогу. Но други период његовога живота, од обнављања 1926 па до краја 1956 године, необично је важан за нашу науку. Док је у томе периоду прошло кроз Државни музеј око 450.000 домаћих и страних посјетилаца, који су том приликом прошли, укратко, кроз сву мучну и славну црногорску историју, његову богату Архиву и Библиотеку користиле су стотине наших научних радника и људи од пера уопште, као и неколико страних научника, за своје студије и расправе, а исто тако велик број студената са наших универзитета за своје семинарске и дипломске радове. Тако је, на примјер, само током 1953 године прегледано 46.059 докумената из музејског архивског фонда, 572 књиге, 784 годишта разних старих и новијих стручних часописа и 247 годишта старих црногорских листова, а те године је омогућено и Уредништву илустрованог часописа »Југославија« да изврши снимање свих важнијих музејских објеката за специјални број посвећен Црној Гори, као што је неколико пута досад омогућено да се музејске збирке искористе за разне документарне и умјетничке филмове са темама из црногорске прошлости. Из архивске грађе Фолга Музеја до краја 1956 године чак су обрађене и одбрањене неколике докторске дисертације, а скоро сви чланци историског карактера у предатним »Записима« (од јула 1927 до априла 1941) писани су на основу података из тога архивског фонда. Такође је велик број чланака у поратним »Историским записима« рађен на основу музејске архивске грађе, нарочито до краја 1952 године, а оба ова часописа имају до краја 1956 године 14.226 страна текста.⁶⁹⁾

пану под тешким ранама, но и од њихових убода падну мртви оба Турчина. Други Црногорци који су у толико прискочили, побјегу оне Турке те су махали по овој двојици младијех јунака, но њих оставе на исто мјесто, мислећи да су мртви. Кад ујутру, ето обојице у логору црногорскоме, и сваки још носаше по двије пушке, своју и свога крвника. Један је од њих убрзо подлегао ранама, а други се извидао" („Записи“ XIV, 196).

⁶⁹⁾ Музејско особље успјело је да за вријеме окупације склони и очува 25.028 свезака „Записа“ од јануара 1935 до априла 1941 и 1.455 комада „Посланица“ митрополита Петра I; све је то одговорни уредник „Записа“, у сагласности са онда живим оснивачима предратног Историског друштва, уредно предао 1948 г. новооснованом Историском друштву НРЦГ (вредност сачуваних свезака „Записа“ и „Посланица“ износи 1,897.460.— динара).

На основу изложенога може се без претјеривања рећи, да је Државни музеј на Цетињу важна и необично корисна научна институција, јер се без његовог архивског и библиотечког фонда не може уопште радити ни на политичкој, ни на културној историји Црне Горе, па се можемо с правом надати да ће му наши државни и политички руководиоци и даље поклањати потребну пажњу, како би могао успјешно продужити своју досадашњу научну, културно-просвјетну и педагошку улогу. Све се то може постићи и доста скромним материјалним средствима, а увјерен сам да ће музејски службеници, иако невјероватно малобројни,⁷⁰⁾ и даље са љубављу и пожртвовањем чувати непроцјениво културно наслеђе које им је повјерено, као што су и досад својски водили бригу о сваком дјелићу музејскога инвентара, врло често чак и на штету свога здравља, а камоли законом загарантованог им слободног ванканцелариског времена.⁷¹⁾

Ристо Ј. Драгићевић

¹⁰⁾ Већ неколике године Државни музеј има свега седам службеника: три помоћна (Даницу Ожеговић, Стану Стевовић и Јованку Бешић), који обављају и послове чистачица, и курира, и портира, и чувара изложених објеката, и продавца улазница, 1 ноћног чувара (Николу Калуђеровића), економа (Крста Петровића), рачуновођу (Цвјетка Вулића) и директора. Сви службеници морају да са необичним напором обављају своје послове, јер док, на примјер, Музеј Народне револуције у Загребу има само осам чувара изложбених дворана, Државни музеј има свега седам службеника.

⁷¹⁾ Још 1925 г. радио сам по архивским подацима у Државном музеју један семинарски рад из црногорске историје, тј. прије но што је Музеј основан, а у марту 1927 постављен сам за суплента на Цетињу, те сам отада до октобра 1937 врло често навраћао у Музеј, искоришћавајући грађу из Архиве и податке из Библиотеке. Од октобра 1937 до данас стално сам на раду у Музеју (до новембра 1949 као библиотекар, а отада као директор), те ми је углавном познат сав живот Државног музеја од његове обнове 1926 године до данас, па сматрам да сам био обавезан да напишем ове редове, јер првих дугогодишњих и заслужних директора Музеја нема већ међу живима (обојица су умрли као пензионери у Београду: Вуксан 24 децембра 1944, а Меденица 26 јуна 1952).— Иако је овај пригодни чланак заузео прилично простора, у њему ипак има доста празнина, јер сам морао испустити многе важне податке, но о истоме питању је још 1939 године објавио д-р Перо Шоћ опширан рад под насловом „Прилози за културну историју Црне Горе (Београд, стр. 102 и 70 илустрација), па ће радознали читалац тамо објављеним подацима увелико допунити слику о значају Државног музеја на Цетињу. Овдје ћу додати још само то, да је Државни музеј крајем 1956 године предао, на молбу Завода за заштиту споменика културе НРЦГ, новооснованом Археолошком музеју у Будви преко 1.000 преисториских објеката, добрим дијелом у фрагментима: бронзе, керамике, стакла и камена (тањири, пехари, вазе, анфоре, надгробни споменици итд.), које је Државни музеј добио за своју збирку још 1947 године, јер су ондашњи руководиоци хотела „Авала“ (у Будви), у коме су се ови објекти чували за вријеме рата, тражили да се хотелске просторије „ослободе“ од тих ствари.

Објављене снимке израдио је Милан Пешић.